

SIVILOMBUDSMANNEN

BESØKSRAPPORT

Ullersmo fengsel

29.-31. august 2017

Forebygging av tortur og annen grusom, umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff ved frihetsberøvelse

SIVILOMBUDSMANNEN

Ullersmo fengsel
Dokumentsenteret, Postboks 694
4305 Sandnes

Fengselshelsetjenesten Ullersmo fengsel
Dokumentsenteret, Postboks 694
4305 Sandnes

Vår referanse	Deres referanse	Vår saksbehandler	Dato
2017/1261		Jonina Hermannsdottir	13.02.2018

Oversendelse av rapport etter besøk til Ullersmo fengsel 29.-31. august 2017.

Det vises til Sivilombudsmannens forebyggingsenhets besøk til Ullersmo fengsel 29.–31. august 2017.

Vedlagt følger rapporten for besøket. Vi ber om at denne blir gjort tilgjengelig for innsatte, ansatte og andre som ønsker det.

Sivilombudsmannen ber om å bli orientert om oppfølgingen av rapportens anbefalinger innen 15. mai 2018.

Fengselet og helsetjenesten bes utforme sine svar slik at de kan offentliggjøres. Dersom svarene inneholder opplysninger som ikke kan gjøres offentlig kjent, bes det om at det opplyses om det og sendes en sladdet versjon av svarene som kan offentliggjøres. Det bes om at hjemmel for å unnta opplysningene oppgis. Med mindre annet blir opplyst, vil det bli lagt til grunn at svarene kan offentliggjøres i sin helhet.

Aage Thor Falkanger
sivilombudsmann

Helga Fastrup Ervik
kontorsjef
forebyggingsenheten

Dette brevet er godkjent elektronisk og har derfor ikke håndskrevet underskrift.

Kopi til:
Justis- og beredskapsdepartementet
Kriminalomsorgsdirektoratet
Kriminalomsorgen region øst
Helse- og omsorgsdepartementet
Ullensaker kommune v/helseavdelingen

SIVILOMBUDSMANNEN

Ullersmo fengsel

29.–31. august 2017

Innholdsfortegnelse

1	Om Sivilombudsmannens forebyggingsmandat	4
2	Tortur og umenneskelig behandling	5
3	Sammendrag	6
4	Gjennomføring av besøket	11
5	Om Ullersmo fengsel	12
6	De ulike avdelingene ved Ullersmo fengsel	14
6.1	Post 1	14
6.1.1	Avdeling Z.....	14
6.1.2	Avdeling Z-Nord	14
6.1.3	Avdeling Z-Øst.....	14
6.1.4	Avdeling U-Nord og -Sør	15
6.2	Post 2	16
6.3	Post 4	16
7	Inngripende tvangstiltak	18
7.1	Menneskerettslige standarder for bruk av isolasjon	18
7.2	Skadevirkninger av isolasjon	18
7.3	Bruk av sikkerhetscelle.....	19
7.3.1	Rettsgrunnlag.....	19
7.3.2	Dokumentasjon av vedtak og tilsyn ved bruk av sikkerhetscelle.....	20
7.3.3	Fysiske forhold på sikkerhetscellene.....	21
7.3.4	Tilsyn, ivaretagelse og vurdering av opphør	22
7.3.5	Opphold i friluft ved bruk av sikkerhetscelle	23
7.3.6	Bekledning under opphold på sikkerhetscelle	24
7.4	Bruk av sikkerhetsseng.....	24
7.5	Utelukkelse fra felleskapet	25
7.5.1	Rettsgrunnlag.....	25
7.5.2	Omfang og varighet.....	25
7.5.3	Isolasjon på avdeling Z-Øst	25
7.5.4	Innsatte som sultestreiker	27
7.5.5	Særskilt om isolasjon av mennesker med psykiske lidelser.....	27
8	Andre inngripende tiltak	30
8.1	Kroppsvitasjon	30
8.2	Bruk av håndjern ved fremstilling til helsetjenester utenfor fengselet.....	31
9	Beskyttelse og ivaretagelse	32
9.1	Sikkerhet og følelse av trygghet.....	32
9.2	Bruk av kontaktbetjent	33
9.3	Særlige sårbare grupper	33
9.3.1	Utenlandske innsatte	33
9.3.2	Unge innsatte	34

9.3.3 Lesbiske, homofile, bifile og transpersoner (LHBT)	35
9.3.4 Personer med psykisk utviklingshemning	35
10 Informasjon ved innkommst	36
11 Helsetjenester	37
11.1 Generelt	37
11.2 Inkomstsamtale	37
11.3 Medisiner	38
11.4 Samarbeid med spesialisthelsetjenesten og rusbehandling.....	38
11.5 Tilgang til helsetjenester og fortrolighet	39
11.6 Helsetjenestens rolle i forbindelse med utelukkelse fra felleskapet	39
11.7 Helsetjenestens oppfølging av innsatte ved bruk av sikkerhetscelle	40
11.8 Tuberkulose ved Ullersmo fengsel.....	41
12 Aktivisering og sysselsetting	42
12.1 Aktivitetstilbud.....	42
12.2 Særlig om overføring av varetektsinnsatte til felleskapsavdeling	42
12.3 Fritidstilbud, utetid fra celle og lufting	43
12.3.1 Fritidstilbud	43
12.3.2 Utetid fra celle.....	43
12.3.3 Lufting	44
13 Kontakt med pårørende	46
13.1 Besøk.....	46
13.2 Bruk av telefon og Skype.....	47

1 Om Sivilombudsmannens forebyggingsmandat

Som følge av Norges tilslutning til tilleggsprotokollen til FNs torturkonvensjon i 2013, ble Sivilombudsmannen gitt et eget mandat for å forebygge tortur og annen grusom, umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff.¹ Det er opprettet en egen forebyggingsenhet ved Sivilombudsmannens kontor for å utføre mandatet.

Sivilombudsmannens forebyggingsenhet foretar regelmessige besøk til steder der mennesker er fratatt friheten, for eksempel fengsler, politiarrester, psykisk helseverninstitusjoner og barnevernsinstitusjoner. Besøkene kan skje med eller uten forhåndsvarsel.

Sivilombudsmannen har adgang til alle steder for frihetsberøvelse og til å føre private samtaler med personer som er fratatt friheten. Videre har Sivilombudsmannen tilgang til alle nødvendige opplysninger av betydning for forholdene under frihetsberøvelse.

Risiko for tortur eller umenneskelig behandling påvirkes av faktorer som rettslige og institusjonelle rammer, fysiske forhold, opplæring, ressurser, ledelse og institusjonskultur.² Effektivt forebyggingsarbeid krever derfor en bred tilnærming som ikke utelukkende fokuserer på om situasjonen er i overensstemmelse med norsk lov.

Ombudsmannens vurderinger av forhold som utgjør risiko for tortur og umenneskelig behandling skjer på bakgrunn av et bredt kildegrunnlag. Under besøkene undersøker ombudsmannen forholdene på stedet gjennom egne observasjoner, samtaler og gjennomgang av dokumentasjon. Private samtaler med de som er fratatt friheten er en særlig viktig informasjonskilde, fordi de har førstehånds kunnskap om forholdene på stedet. De befinner seg i en utsatt situasjon og har et særlig krav på beskyttelse. Det gjennomføres også samtaler med ansatte, ledelse og andre relevante parter. Videre innhentes dokumentasjon for å belyse forholdene på stedet, som lokale retningslinjer, tvangsvedtak, logger og helsedokumentasjon.

Etter hvert besøk utarbeides det en rapport med funn og anbefalinger for å forebygge tortur og annen grusom, umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff.

Besøksrapportene publiseres på Sivilombudsmannens nettside og stedene gis en frist for å orientere ombudsmannen om sin oppfølging av anbefalingene. Disse brevene publiseres også.

I arbeidet med å ivareta forebyggingsmandatet har Sivilombudsmannen også utstrakt dialog med nasjonale myndigheter, forvaltningens tilsynsorganer, sivilt samfunn og internasjonale menneskerettighetsorganer.

¹ Sivilombudsmannsloven § 3 a.

² Se FNs underkomité for forebygging (SPT), The approach of the Subcommittee on Prevention of Torture to the concept of prevention of torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment under the Optional Protocol to the Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, 30. Desember 2010 CAT/OP/12/6.

2 Tortur og umenneskelig behandling

Forbudet mot tortur og annen grusom, umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff er slått fast i en rekke internasjonale konvensjoner som er bindende for Norge.

Sentralt står FNs konvensjon mot tortur og annen grusom, umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff (torturkonvensjonen), som ble vedtatt i 1984. I tillegg er det samme forbudet nedfelt i blant annet FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter (artikkel 7), FNs barnekonvensjon (artikkel 37), FNs konvensjon om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne (artikkel 15) og den europeiske menneskerettighetskonvensjonen (artikkel 3). Norge har sluttet seg til alle disse konvensjonene.

Mennesker som er fratatt friheten er mer sårbare for brudd på forbudet mot tortur og umenneskelig behandling. Dette er bakgrunnen for at en tilleggsprotokoll til FNs konvensjon mot tortur og annen grusom, umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff ble vedtatt av FN i 2002. Norge sluttet seg til tilleggsprotokollen i 2013.

3 Sammendrag

Sivilombudsmannens forebyggingsenhet besøkte Ullersmo fengsel 29.– 31. august 2017. Datoen for besøket ble ikke varslet på forhånd. Ullersmo fengsel har et høyt sikkerhetsnivå. På besøkestidspunktet hadde fengselet plass til omtrent 200 innsatte fordelt på 4 poster og 16 avdelinger. Deler av fengselet var under oppussing.

Fengselet og helsetjenesten bisto velvillig under besøket og forebyggingsenheten fikk til disposisjon all informasjonen som ble etterspurt.

Under forebyggingsenhetens besøk ble det særlig vektlagt å undersøke bruken av sikkerhetscellene og fengselets restriktive avdeling.

Ullersmo fengsel hadde ved to tilfeller i 2017 ikke korrekt nedtegnet vedtak ved bruk av sikkerhetscelle etter straffegjennomføringsloven § 38. I tillegg gjorde feilføringer i fengselets journalsystem at tre vedtak manglet ved oversendelse til Sivilombudsmannen. Manglende oversikt over og feil i nedtegnelsen av vedtak om bruk av tvangsmidler utgjør en klar svikt i muligheten for å føre intern kontroll og eksternt tilsyn. Besøket avdekket også mangler og feil i dokumentasjonen av tilsyn med innsatte som oppholdt seg på sikkerhetscelle. Logg ble ført i ulike systemer og systemene manglet etterprøvnbarhet. Samlet sett fremstod Ullersmo fengsels rutiner for dokumentasjon av vedtak og tilsyn ved bruk av sikkerhetscelle som svært mangelfulle.

I minst ett tilfelle ble en person som ikke forstod norsk eller engelsk plassert på sikkerhetscelle uten mulighet for tolk. Det fremkom av dokumentasjonen fra fengselet at en innsatt i ett tilfelle måtte oppholde seg naken på sikkerhetscelle i overkant av et halvt døgn, i deler av tiden også uten teppe og madrass. Det fremkom ikke av tilsynsloggen om innsatte ble tilbudt rivesikre klær. Det var heller ikke loggført bruk av åpen luke eller samtaler mellom ansatte og denne innsatte som ble vurdert å stå i fare for å ta sitt eget liv. Sivilombudsmannen finner det urovekkende at innsatte blir værende på sikkerhetscelle i mange timer uten klær, teppe eller rivesikker poncho. Det er også urovekkende at en innsatt som er plassert på sikkerhetscelle på bakgrunn av antatt selvmordsfare blir sittende isolert uten meningsfull menneskelig kontakt over mange timer. En slik situasjon innebærer en klar risiko for umenneskelig og nedverdiggende behandling.

Innsatte som var plassert på restriktiv avdeling, avdeling Z-Øst, var alene på cellen i 23 timer eller mer i døgnnet. Rutinen tilsa at de innsatte ble tilbudt 1 time ute i frisk luft per døgn, oftest gjennomført ved at innsatte var alene i luftgården. Utover 1-3 timer i uken hvor fritidsleder var på avdelingen, var det ingen muligheter for aktivisering eller menneskelig kontakt. Enkelte var ikke ute av cellen i det hele tatt i løpet av lange perioder. På denne avdelingen ble de innsatte rutinemessig servert maten gjennom en luke i døren. Dette bidro til å redusere den menneskelige kontakten ytterligere og kunne forsterke opplevelsen av isolasjon hos den enkelte.

Det fremkom under besøket at det jevnlig var innsatte på Ullersmo fengsel med så store psykiske lidelser og lavt funksjonsnivå at de i liten grad var i stand til å oppholde seg i et ordinært fellesskap. Disse risikerte lengre perioder med utelukkelse fra fellesskap ved avdeling Z-Øst. Det kom frem informasjon som tydet på at lav bemanning bidro til å begrense oppfølgingen av de isolerte.

Helsetjenesten bekreftet at overføring til observasjon eller behandling i spesialisthelsetjenesten kunne være utfordrende, og dersom innleggelse ble avvist ble resultatet ofte at innsatte ble værende isolert i fengselet uten adekvat behandling.

Under befaringen på avdeling Z-Øst besøkte forebyggingsenheten celler hvor de hygieniske forholdene var svært kritikkverdige. Innsatte som hadde oppholdt seg på cellene syntes ikke å ha fått tilstrekkelig oppfølging og ivaretagelse av hverken fengselet eller helsetjenesten når det gjaldt renhold og hygiene.

Gjennomgående var Avdeling Z-Øst preget av dårlige fysiske forhold, begrenset menneskelig kontakt, lite meningsfulle aktiviteter og fravær av tiltak for å bryte isolasjonen som de innsatte på Z-Øst var underlagt. Det syntes å mangle et overordnet ansvar for de som oppholdt seg på avdeling Z-Øst over lengre tid. Med den kunnskapen som foreligger om skadevirkningene av isolasjon, er Sivilombudsmannen sterkt bekymret for ivaretagelsen av isolerte innsatte ved Ullersmo fengsel

Helsetjenesten hadde ikke fast rutine for å følge opp innsatte som var isolerte.

Andre forhold som fremkom under forebyggingsenhetens besøk var at flere av de innsatte ikke følte seg trygge i fengselet. Dette var forhold som gjaldt ulike avdelinger. Dette syntes å være knyttet til lav tilstedeværelse av betjenter i fellesområdene på avdelingene, luftegårdene og i en del situasjoner på arbeidsplassen. Den fysiske utformingen av den nye post 4 syntes å gå ut over trygghetsfølelsen både hos ansatte og innsatte. Luftegården på post 4, som ble ferdigstilt sommeren 2017, var svært begrenset både når det gjaldt størrelse og treningsmuligheter.

Flere ansatte ga uttrykk for at de ønsket å bruke mer tid i fellesskapet for å kunne bygge gode relasjoner med innsatte.

Informasjonen som ble gitt til innsatte ved innkomst var mangelfull. Mange innsatte opplyste at de selv måtte innhente informasjon om fengselets regler og rutiner fra andre innsatte. Det fremkom at Ullersmo fengsel hadde flere betjenter med kompetanse innen ulike språk.

De fleste innsatte som hadde vært i kontakt med helsetjenesten ga uttrykk for at de fikk oppfølging innen rimelig tid. Under innkomstsamtaler med helsetjenesten ble psykisk helsetilstand og selvmordsfare tatt opp med innsatte.

Det ble oppgitt at omtrent 60 % av de innsatte var sysselsatt. Innsatte som hadde sysselsettingstilbud var i stor grad fornøyde med tilbudet. Ved flere av avdelingene var de som ikke hadde arbeid utlåst fra cellen sin mindre enn internasjonale standarder tilsier, på noen avdelinger mindre enn fem timer på hverdager og mindre enn fire timer i helgen. Det kom frem at programvirksomheten hadde blitt redusert de siste årene, og flere ønsket et programtilbud som omfattet andre enn de som var plassert på rusmestringsenheten.

Besøksavdelingen var ny og besto av til sammen 16 besøksrom i ulike størrelser. Besøksrommene var pent møblert og enkelte var tilrettelagt for å ta imot mindre barn. Fengselet hadde en egen barneansvarlig person. I ett av besøksrommene ble det noen ganger gjennomført besøk for flere innsatte med familier samtidig. Dette opplevdes som ubehagelig for enkelte innsatte og deres pårørende, særlige de som hadde besøk av barn og ungdom som kunne oppleve dette som skremmende.

Ullersmo fengsel er ett av få fengsler i Norge som har tatt i bruk Skype for innsatte. På besøkstidspunktet var kun fem innsatte som var godkjent for å bruke Skype. Det fremkom at det var ukjent for mange betjenter og innsatte at det fantes mulighet for at innsatte kunne søke om å bruke Skype under oppholdet i fengselet.

Anbefalinger

De ulike avdelingene ved Ullersmo fengsel

Avdeling Z-Øst

- Den fysiske standarden ved avdeling Z-Øst, herunder luftkvaliteten, bør utbedres umiddelbart.
- Rutinen med å gi innsatte mat gjennom luken i celledøren bør opphøre.
- Fengselet bør sikre at innsatte på avdeling Z-Øst kan føre fortrolig samtaler med helsetjeneste og advokat.

Inngripende tvangstiltak

Dokumentasjon av vedtak og tilsyn ved bruk av sikkerhetscelle

- Ved bruk av sikkerhetscelle skal det alltid fattes vedtak etter straffegjennomføringsloven § 38 som nedtegnes skriftlig.
- Fengselet bør sikre at loggføring av tilsyn gjøres på en måte som sikrer korrekt og fullstendig dokumentasjon og hindrer etterfølgende korrigeringer.

Fysiske forhold på sikkerhetscellene

- Fengselet bør sørge for at det blir installert klokke og lysdimmer på alle sikkerhetscellene.

Tilsyn, ivaretagelse og vurdering av opphør

- Fengselet bør så tidlig som mulig innlede dialog med innsatte på sikkerhetscelle for å sikre at tiltaket avsluttes når vilkårene for dette ikke lenger er tilstede. Tilsynsloggen bør inneholde dokumentasjon av tiltakene, inkludert motiveringsamtaler og eventuelt tilbud om friluft.
- Innsatte som ikke forstår norsk eller engelsk bør få tilgang til tolk ved opphold på sikkerhetscelle.

Opphold i friluft ved bruk av sikkerhetscelle

- Innsatte på sikkerhetscelle bør gis mulighet til daglig aktivitet utendørs, særlig der oppholdet varer utover 24 timer.

Bekledning under opphold på sikkerhetscelle

- Innsatte bør som hovedregel få ha på seg egne klær under opphold på sikkerhetscelle. Ved overhengende selvmordsrisiko bør innsatte få tilbud om rivesikre klær.

Utelukkelse fra fellesskapet

Særskilt om isolasjon av mennesker med psykiske lidelser

- Fengselet bør innføre tiltak som kan motvirke skadevirkninger som følge av isolasjon. Det bør også etableres tiltak som sikrer at isolerte innsatte snarest mulig kommer ut av isolasjon.
- Fengselet bør sikre at de daglige behovene til isolerte innsatte i større grad ivaretas, inkludert bistand til renhold på celle, aktivisering og meningsfull menneskelig kontakt.
- Fengselet bør sikre at ansatte mottar veiledning i å møte og arbeide med innsatte med psykiske lidelser.

Andre inngripende tiltak

Kroppsvistasjon

- Vistasjon bør gjennomføres trinnvis ved at innsatte får tilbake klær til overkroppen før plagg nedentil fjernes. Kroppsvistasjoner bør gjennomføres av ansatte med samme kjønn som den innsatte.

Beskyttelse og ivaretagelse

Sikkerhet og følelse av trygghet

- Fengselet bør gjennom økt tilstedeværelse av fengselsbetjenter sikre bedre ivaretagelse av tryggheten til både innsatte og ansatte.

Informasjon ved innkomst

- Det bør sikres at alle innsatte ved innkomst mottar muntlig og skriftlig informasjon om sine rettigheter og fengselets rutiner på et språk de forstår. Fengselet bør sikre at utenlandske innsatte gis mulighet for bruk av tolk ved behov.

Helsetjenesten

- Helsetjenesten bør sikre daglig tilsyn med alle innsatte som er isolerte.
- Helsetjenesten bør sørge for at innkomstskjemaet spesifiserer at selvmordsfare alltid vurderes ved første innkomstsamtale.
- Fengselet og helsetjenesten bør samarbeide om å sikre at det ikke forekommer avvik i forbindelse med utdeling av medikamenter og at eventuelle avvik dokumenteres.
- Fengselet bør sørge for at alle henvendelser til helsetjenesten, herunder til tannlege, fysioterapeut og psykiater, behandles fortrolig. Innsatte bør informeres om at samtalelapper som gjelder innsattes helseforhold kan legges i lukket konvolutt og konvolutter bør legges åpent tilgjengelig for alle innsatte. Felt for fengselsbetjents underskrift på samtalelapper til helsetjenesten bør fjernes umiddelbart.

Aktivering og sysselsetting

- Fengselet bør umiddelbart iverksette tiltak som sikrer at innsatte som ikke er ilagt restriksjoner, har anledning til å tilbringe minst åtte timer utenfor cella hver dag.
- Alle uteområdene bør gi mulighet til varierte fysiske aktiviteter og til å være under tak i ly for regn. Fengselet bør umiddelbart sørge for at bevegelseshemmede innsatte får tilgang til uteområdene året rundt.

Kontakt med pårørende

- Fengselet bør vurdere å unngå å bruke felles besøksrom ved besøk av mindreårige barn.
- Fengselet bør legge til rette for at innsatte som ikke har mulighet til å få besøk av familie og venner på grunn av lang reisevei, får informasjon om og muligheten til å kommunisere med dem via Skype.

4 Gjennomføring av besøket

Den 27. april 2017 ble Ullersmo fengsel varslet om at Sivilombudsmannens forebyggingsenhet planla å gjennomføre et besøk til fengselet i perioden august til oktober 2017. Nærmere dato for besøket ble ikke oppgitt. Separat varslings ble sendt til helsetjenesten ved fengselet.

Besøket ble gjennomført 29.-30. august 2017. Under besøket ble det gjennomført befaring av fengselets avdelinger, uteområder, beredskapsrom, skolebygg og verksbygning. I forkant av besøket ble det også innhentet informasjon fra fengselet.

Forebyggingsenheten gjennomførte over 60 samtaler med innsatte og fengselsbetjenter under besøket. I tillegg ble det ført samtaler med fengselsledelsen, helsetjenesten, sikkerhetsansvarlig, prest og fritidslederne, samt en kontaktutvalsrepresentant for de innsatte.

Samtalene med innsatte ble i all hovedsak foretatt på innsattes celler eller på samtalerom. Alle samtaler ble foretatt uten ansatte til stede. Intervjuene forgikk i hovedsak på norsk eller engelsk. Det ble benyttet tolk under ett av intervjuene.

Avsluttende møte med ledelsen, hvor blant annet foreløpig funn ble presentert, ble gjennomført omtrent to uker etter besøket.

Under besøket deltok følgende fra Sivilombudsmannens kontor:

- Aage Thor Falkanger, sivilombudsman
- Helga Fastrup Ervik, kontorsjef, jurist
- Jonina Hermannsdottir, seniorrådgiver, kriminolog
- Christian Ranheim, seniorrådgiver, jurist
- Jannicke Godø, seniorrådgiver, psykolog
- Caroline Klæth Eriksen, rådgiver, samfunnsviter
- Mette Jansen Wannerstedt, seniorrådgiver, sosiolog
- Rannveig Bakke Tvedten, rådgiver, jurist ved klagesaksavdeling hos Sivilombudsmannen.

5 Om Ullersmo fengsel

Ullersmo fengsel ligger i Ullensaker kommune i Akershus fylke og ble åpnet i 1970. Fengselet er et høysikkerhetsfengsel og har i dag plass til omtrent 200 innsatte fordelt på 16 avdelinger. Målgruppen er mannlige innsatte med lange straffedommer for alvorlig kriminalitet, varetektsinnsatte og utenlandske innsatte.

Ullersmo fengsel har følgende avdelinger: Avdeling Kroksrud (lavsikkerhetsfengsel), Ungdomsenhet øst og Norgerhaven fengsel i Nederland. Disse var ikke en del av besøket. Sivilombudsmannen har tidligere besøkt både Ungdomsenhet øst og Norgerhaven i Nederland.³

Det er omtrent 122 antall årsverk (fengselsbetjenter) tilknyttet Ullersmo fengsel. Dette er ikke medregnet ansatte ved fengselets andre avdelinger.

I forkant av besøket mottok forebyggingsenheten informasjon fra fengselet som viste at det i 2015 var 32 rapporterte hendelser av vold eller trusler. For 2016 var tallet gått opp til 42 rapporterte hendelser. Det fremkom ikke av informasjonen om dette gjaldt hendelser mellom innsatte eller mellom innsatte og ansatte.

Under besøket gjennomgikk Ullersmo fengsel omfattende renovering på flere av fengselets områder. Dette gjaldt både utvendig vedlikehold av flere bygg samt innvendig oppussing av enkelte avdelinger. Fengselet opplyste at arbeidet skal avsluttes i løpet av 2019. Total kapasitet ved Ullersmo fengsel uten underavdelinger vil etter ferdigstillingen være 286 plasser. Dette gjør Ullersmo fengsel til ett av landets største fengsler.

I 2016 var beleggsprosenten på 91,9 prosent med totalt 58 026 fengselsdøgn.

Per 1. mai 2017 var 24 prosent varetektsinnsatte, 74 prosent domsinnsatte og 2 prosent andre innsatte. I 2016 var gjennomsnittlig soningstid for varetektsinnsatte 78 dager, og gjennomsnittlig domslengde for domsinnsatte i overkant av 5 år.

På besøkstidspunktet var fengselet inndelt i følgende avdelinger:

Post 1

- Avdeling Z-Øst: Avdeling for varetekts- eller domsinnsatte som er utelukket fra fellesskapet etter straffegjennomføringsloven § 37 og varetektsinnsatte som er ilagt fullstendig isolasjon og/eller medieforbud. Plass til ni innsatte.
- Avdeling Z-Nord: Fellesskapsavdeling for varetektsinnsatte fortrinnsvis innsatte med restriksjoner. Plass til 10 innsatte.
- Avdeling U-Nord/Sør: Midlertidig innkommstavdeling. Plass til 20 innsatte.
- Avdeling Y: Innkommstavdeling. Stengt besøkstidspunktet på grunn av oppussing.
- Sikkerhetsavdelingen: Avdeling med tre sikkerhetsceller og en sikkerhetseng.

Post 2

På post 2 var det fire avdelinger A, B, C og D. Alle avdelingene var fellesskapsavdelinger og hadde 17-

³ Se Sivilombudsmannens rapporter fra Ullersmo fengsel, Ungdomsenhet øst 6.-8. februar 2017 og Norgerhaven fengsel 19.-22. september 2016.

19 innsatte per avdeling. Avdeling B var forbeholdt innsatte som skulle overføres til Norgerhaven i Nederland.

Post 3

På besøkstidspunktet var post 3 stengt på grunn av oppussing.

Post 4

Post 4 var fengselets nyeste bygg og ble åpnet sommeren 2017. Det var åtte avdelinger på posten, med 12 plasser på hver avdeling:

2. etasje

- Avdeling I: Innsatte med lange dommer.
- Avdeling J: Innsatte med lange dommer.
- Avdeling K: Rusmestringsavdeling.
- Avdeling L: Innsatte med spesielle behov.

3. etasje

- Avdeling M: Ordinær fellesskapsavdeling.
- Avdeling N: Ordinær fellesskapsavdeling.
- Avdeling P: Ordinær fellesskapsavdeling.
- Avdeling O: Innsatte med spesielle behov.

6 De ulike avdelingene ved Ullersmo fengsel

På post 1 ble avdelingene Z-Øst, Z-Nord og U Nord og Sør besøkt. I tillegg ble sikkerhetscellene besøkt.

6.1 Post 1

6.1.1 Avdeling Z

Avdeling Z besto av to separate avdelinger, Z-Øst og Z-Nord. I tillegg var sikkerhetscellene tilknyttet avdeling Z (se kapittel 7.3 *Bruk av sikkerhetscelle*).

Avdeling Z-Øst og Z-Nord lå på hver side av et felles vaktrom der tre betjenter tok seg av innsatte på begge avdelinger. Dersom det var innsatte på én eller flere av sikkerhetscellene, ble bemanningen økt med én betjent.

De to avdelingene hadde felles lufteområde. Dette var delt opp i fem enheter. Fire av disse målte 30-40 kvadratmeter, mens den største målte nærmere 100 kvadratmeter. Hele lufteområdet var gresslagt. Det var murvegger mellom luftegårdene mens endeveggen og taket var inngjerdet. I den største luftegården var det to bord med sittebenker. Det fantes ingen mulighet for skjerming fra regn eller snø, og det var lite tilrettelagt for ballspill eller andre treningsaktiviteter i luftegården (se kapittel 12.3.3 *Lufting*).

6.1.2 Avdeling Z-Nord

Avdeling Z-Nord var en fellesskapsavdeling med hovedvekt av varetektsinnsatte. Avdelingen hadde til sammen 10 celler som målte i overkant av 6 kvadratmeter. Standard inventar på cellene var seng, skrivebord, klesskap, oppbevaringshylle, TV, stol, lampe, søppelbøtte og gardin. Det ble opplyst at alle cellene utenom én hadde toalett på cellen. Innsatte hadde tilgang til felles dusj i gangen.

Vinduene hadde gitter mens innsiden var dekket med pleksiglass. Det var mulig å åpne to mindre luker på siden for å få noe tilgang til frisk luft.

Fellesrommet på avdelingen hadde to stoler og et sofabord. Avdelingen hadde et eget treningsrom som var tilgjengelig for innsatte en time i uken. Innsatte hadde anledning til å låne Playstation på cellen.

Luftkvaliteten på avdelingen var dårlig, og det var meget lytt mellom cellene og fra cellene ut i fellesområdet. Flere innsatte opplevde støy og dårlig luft som belastende.

6.1.3 Avdeling Z-Øst

Avdeling Z-Øst ble brukt for innsatte som var utelukket fra fellesskapet etter straffegjennomføringsloven § 37 og varetektsinnsatte som var ilagt fullstendig isolasjon og/eller medieforbud. Sivilombudsmannen hadde i forkant av besøket mottatt en bekymringsmelding om de fysiske forholdene på avdelingen. Dette gjaldt særlig luftkvaliteten og mangel på privatliv.

Avdelingen hadde ni celler. Disse målte i underkant av 9 kvadratmeter og inneholdt en jernseng som var fastmontert i gulvet, en TV som var fastmontert i veggen, stålvask, et speil i rustfritt stål, radiator og en søppelbøtte. Tre av cellene hadde toalett i stål uten avskjerming fra cellen forøvrig, mens de andre seks cellene var uten toalett. På minst to av cellene var TVen plassert bak et pleksiglass.

Cellene hadde ett større vindu og to mindre luftevinduer på siden. Foran hovedvinduet var det montert pleksiglass og gitter. De to små vinduene kunne åpnes og i åpningen var det montert en plate med små ventilasjonshull. Det ble ikke registrert annen form for ventilasjon på cellene, og luftkvaliteten fremstod som dårlig. Det fantes ingen gardiner/persienner eller andre muligheter for å skjerme seg mot dagslys eller innsyn fra helsetjenesten, heller ikke for toalettområdet på cellene.

På en av cellene var et av de mindre luftevinduene fjernet. Dette gjorde at det ikke var mulig å lukke vinduet. Den innsatte hadde derfor måttet dekke til åpningen med sin egen pute for å unngå kaldtrekk. I mangel av gardin var dynen hengt opp foran vinduet.

Det var felles WC i korridoren. Dette var nedslitt. I tillegg var det et dusjrom der det også fantes et toalett og en vask i stål. Vinduet i dusjen var uten gardin.

Innsatte hadde ikke tilgang til kjøkken eller mulighet til å oppbevare mat i kjøleskap på cellene. Det var en fast praksis ved måltider at maten ble levert til innsatte gjennom en luke i celledøren. Dette gjaldt alle innsatte uavhengig av årsakene for at de var blitt flyttet til avdelingen. Denne rutinen bidro til å redusere den menneskelige kontakten for de isolerte ytterligere og kan oppleves som dehumaniserende og forsterke følelsen av isolasjon hos den enkelte (se kapittel 7.2 *Skadevirkninger av isolasjon*). I tillegg fremstod rutinen som mangelfullt begrunnet og uhensiktsmessig ettersom ansatte gikk glipp av en viktig mulighet til å observere og komme i tale med innsatte.

Det fantes ett fellesrom og ett samtalerom på avdelingen. Det var så lytt på avdelingen at hverken samtalerommet eller cellene var egnet for konfidensielle samtaler. Til tross for dette kom det frem at samtalerommet ble brukt både til advokatsamtaler og i noen tilfeller til helsesamtaler.

Anbefalinger

- Den fysiske standarden ved avdeling Z-Øst, herunder luftkvaliteten, bør utbedres umiddelbart.
- Rutinen med å gi innsatte mat gjennom luken i celledøren bør opphøre.
- Fengselet bør sikre at innsatte på avdeling Z-Øst kan føre fortrolig samtaler med helsetjeneste og advokat.

6.1.4 Avdeling U-Nord og -Sør

Avdeling U-Nord og -Sør fungerte som en inntaksavdeling for fengselet mens mottaksavdelingen (Avdeling Y) var midlertidig stengt grunnet oppussing. Opprinnelig var U-Nord og Sør to separate avdelinger, men disse var på besøkstidspunktet slått sammen til én avdeling.

Det var 20 celler på avdelingen. Standard inventar på cellene var seng, klesskap, skrivbord, hylle, TV, stol, servant og speil. Ingen av cellene hadde WC eller dusj på cella. Det fantes to felles WC og to felles dusjrom på gangen.

Innsatte kunne sitte fra noen timer til noen uker på avdeling U, avhengig av ledige plasser på andre avdelinger. Det ble under befaringen beskrevet at ettersom innsatte på avdelingen ikke hadde arbeidstilbud skulle de være mindre innlåst på egen celle enn på andre avdelinger. Samtaler med innsatte og gjennomgang av fengselets rutiner for innlåsing viste derimot at dette ikke stemte (se kapittel 12.3.2 *Utetid fra celle*).

Et felles vaktrom lå midt i avdelingen og fungerte som et skille mellom Nord og Sør av avdelingen. Det fantes ett kjøkken og ett fellesrom på hver side av avdelingen. Innsatte hadde ikke lov til å bruke hverandres kjøkken eller fellesområder.

Avdeling U hadde en egen luftegård som var gresslagt. Denne målte ca. 150 kvadratmeter. Det var mulighet til ballspill, grilling og frisbeegolf. Det fantes også et enkelt treningsapparat og en treningssykkel i luftegården. Det var flere muligheter for å sitte ute både på stoler og benker. Det var ikke mulighet for å søke ly under tak, men innsatte kunne låne varme jakker (se kapittel 12.3.3 *Lufting*).

6.2 Post 2

Post 2 besto av avdelingene A, B, C og D. Under besøket ble det kun foretatt befarings på avdeling A. På denne avdelingen var det plass til 19 innsatte.

Standard utstyr på avdeling A var seng, klesskap, TV, skrivbord, stol, hylle, lampe og en vask med speil. Alle cellene var uten toalett.

I fellesområdet fantes det to felles WC og en felles dusj. Avdelingen hadde en fellesstue med sofaer, TV og bordtennisbord. På felleskjøkkenet var det skap med lås for oppbevaring av innsattes private matvarer.

Luftegården til post 2 fremsto som stor og oversiktlig. Den besto av en stor plen, fotballbane og et utendørs svømmebasseng. Det fantes sittebenker, men det var ingen mulighet for å søke ly for vær.

I følge fengselet var post 2 ferdig pusset opp utvendig samt at ventilasjonen innvendig var utbedret. Når post 3 var ferdig oppusset, skulle post 2 stenges for innvendig rehabilitering. Oppussingsplanene for post 2 inkluderte installering av toaletter på alle cellene.

6.3 Post 4

Post 4 åpnet i juni i 2017 og er dermed ett av Norges nyeste fengselsbygg. Post 4 er bygget etter et standardisert konsept i regi av Statsbygg («Standard 2015»).

Bygget hadde av tre etasjer. I første etasje var det planlagt skoleavdeling, bibliotek, butikk, treningsrom, et rom for religiøse aktiviteter, samtalerom, rom for urinprøvetaking og rom for småindustri. Ingen av rommene i første etasje var tatt i bruk på besøkstidspunktet, men flere av rommene var under innredning.

Andre og tredje etasje hadde fire avdelinger i hver etasje og et vaktrom plassert i midten av hver etasje. Cellene målte rundt 12 kvadratmeter og standard inventar var seng, skrivbord med stol, vegghylle og TV. Alle cellene hadde dusj og toalett. To celler var tilpasset innsatte med bevegelsehemning, og det var en heis som disse innsatte kunne benytte seg av.

Alle avdelingene var kameraovervåket. Én betjent på hvert vaktrom hadde ansvar for videoovervåkingen og kommunikasjonen med innsatte via callinganlegget.

Fra vaktrommet var det glassvegger med sotet enveisglass inn mot hver av avdelingene. To av avdelingene var godt synlige fra vaktrommet, mens to av avdelingene var atskilt fra vaktrommet med et større korridorområde. Innsatte hadde ikke innsyn eller direkte mulighet til å kontakte betjenter

på vaktrommet fra noen av de fire avdelingene i hver etasje, men måtte gjøre dette gjennom et callinganlegg.

For å bevege seg mellom avdelingene og vaktrommet måtte betjentene gjennom to dører. Dette fremsto som en tungvint løsning, og i samtaler fremkom det at dette gikk ut over trygghetsfølelsen både hos ansatte og innsatte (se kapittel 9.1 *Sikkerhet og følelse av trygghet*).

Post 4 hadde to små luftegårder som var inngjerdet. Hver av disse målte omtrent 250 kvadratmeter. Begge luftegårdene hadde lik utforming med en asfaltert bane i ytterkant av området og en gressplen i midten. Det fantes ingen muligheter til å drive ulike uteaktiviteter som ballspill, løping eller annen form for trening. I den ene luftegården fantes det en sittebenk. Det fantes ikke mulighet for å søke ly ved regn eller snø i noen av luftegårdene. Flere innsatte ved post 4 opplevde luftegården som liten og utilfredsstillende (se kapittel 12.3.3 *Lufting*).

7 Inngripende tvangstiltak

7.1 Menneskerettslige standarder for bruk av isolasjon

Straffegjennomføringsloven gir hjemmel til å utelukke innsatte fra fellesskap med andre innsatte etter § 37 og til innsettelse i sikkerhetscelle etter § 38. Begge inngrepene vil, avhengig av varighet og regime, kunne utgjøre isolasjon.

Internasjonale retningslinjer legger viktige føringer for utelukkelse som utgjør isolasjon. FNs minimumsstandarder for behandling av innsatte (Mandelareglene) definerer isolasjon («solitary confinement») slik:

«solitary confinement shall refer to the confinement of prisoners for 22 hours or more a day without meaningful human contact.»⁴

Isoolasjon skal, ifølge Mandelareglene, kun benyttes i ekstraordinære tilfeller som en siste utvei, for så kort tid som mulig og med uavhengig klagemulighet, og kun etter godkjenning av en kompetent myndighet.⁵ Isolasjon skal, ifølge FNs minimumsstandarder, ikke benyttes utover 15 dager.⁶

Det norske lovverket tillater i dag bruk av hel utelukkelse fra fellesskapet i inntil ett år av gangen. Kriminalomsorgsdirektoratet har klarlagt i sine retningslinjer at: «[H]el utelukkelse betyr at innsatte overhodet ikke har noe fellesskap med andre innsatte i løpet av dagen.»⁷

I sin rapport om isolasjon («solitary confinement») konkluderte FNs spesialrapportør mot tortur og annen grusom, umenneskelig eller nedverdiggende behandling med at isolasjon i seg selv i enkelte tilfeller kan utgjøre brudd på internasjonale konvensjonsforpliktelser.⁸ Spesialrapportøren pekte spesielt på de grundig dokumenterte negative effektene isolasjon kan ha for den enkeltes helse.⁹

Også CPT har understreket risikoen for helseskader:

«[solitary confinement] can have an extremely damaging effect on the mental, somatic and social health of those concerned. This damaging effect can be immediate and increases the longer the measures lasts and the more indeterminate it is.»¹⁰

7.2 Skadevirkninger av isolasjon

Det foreligger omfattende kunnskap om isolasjon og risiko for selvmord, selvskading og utvikling av alvorlige psykiske lidelser. Isolasjon kan ha alvorlige konsekvenser for innsattes psykiske helse og kan

⁴ Mandelareglene, regel 44.

⁵ Mandelareglene, regel 45 nr. 1.

⁶ Mandelareglene, regel 44.

⁷ Kriminalomsorgsdirektoratet, Retningslinjer til straffegjennomføringsloven, revidert 15. mars 2017, Utelukkelse fra fellesskapet som forebyggende tiltak.

⁸ FNs spesialrapportør for tortur, A/66/268, 5. august 2011, side 19.

⁹ Se FNs spesialrapportør for tortur, A/66/268, 5. august 2011, avsnitt 54 og 55. Se også Istanbul Statement on the Use and Effects of Solitary Confinement: «The central harmful feature of solitary confinement is that it reduces meaningful social contact to a level of social and psychological stimulus that many will experience as insufficient to sustain health and well-being.»

¹⁰ CPT/Inf(2011)28-part2, avsnitt 53.

fremprovosere aggresjon og svekket impuls kontroll.¹¹ Isolasjon utgjør også en økt risiko for selvmord blant innsatte.¹²

Forskning viser at selv kortvarige opphold under isolasjon kan påføre psykiske skader på den innsatte.¹³ For varetektsinnsatte viser forskning at psykiske virkninger av isolasjon inntreffer raskt, og at risikoen stiger for hver dag som går.¹⁴ For innsatte som er fullstendig isolert over tid som følge av utelukkelse fra fellesskapet, øker risikoen for varige isolasjonsskader, og dermed øker også kravet til innholdet i tiltakene som må iverksettes for å motvirke disse.¹⁵

Det kan ikke utelukkes at bruk av sikkerhetscelle som et selvmordsforebyggende tiltak etter omstendighetene kan ha den motsatte effekt, ved at det i stedet for å minske risikoen for selvmord faktisk øker risikoen på kort og lang sikt. Dette understreker viktigheten av at bruk av isolasjon (enten i form av sikkerhetscelle eller utelukkelse fra fellesskapet) er basert på en vurdering av at dette er et strengt nødvendig tiltak.

For å sikre at isolasjon kun benyttes i ekstraordinære tilfeller, er det avgjørende at fengslene har gode strategier for forebygging av situasjoner som kan føre til isolasjon. Det vises til Mandelareglene, regel 38 nr. 1:

«Prison administrations are encouraged to use, to the extent possible, conflict prevention, mediation or any other alternative dispute resolution mechanism to prevent disciplinary offences or to resolve conflicts.»

7.3 Bruk av sikkerhetscelle

7.3.1 Rettsgrunnlag

I henhold til straffegjennomføringsloven § 38 kan kriminalomsorgen ta i bruk sikkerhetscelle for å:

- a) hindre alvorlige angrep eller skade på person, herunder for å hindre en innsatt i å skade seg selv,
- b) hindre iverksettelse av alvorlige trusler eller betydelig skade på eiendom eller,
- c) hindre rømning eller unnvikelse fra fengsel.

¹¹ For en oppsummering av forskningsfunn, se Sharon Shalev (2008) *A Sourcebook on Solitary Confinement*, LSE/Mannheim Centre for Criminology, sidene 15-17.

¹² Andersen et al., *A Longitudinal Study of Prisoners on Remand: Repeated Measures of Psychopathology in the Initial Phase of Solitary versus Nonsolitary Confinement*, 2000; Grassian, *Psychiatric Effects of Solitary Confinement*, 2006; Kaba et al., *Solitary Confinement and Risk of Self-Harm Among Jail Inmates*, 2014; Daniel & Fleming, *Suicides in a State Correctional System*, 2006; Duthé, Hazard, Kensey, and Shon, *Suicide among male prisoners in France: a prospective population-based study*, 2013; Felthous, *Suicide Behind Bars: Trends, Inconsistencies, and Practical Implications*, 2011; Konrad et al., *Preventing suicide in prisons Part I: Recommendations from the International Association for Suicide Prevention Task Force on Suicide in Prisons*. 2007; Patterson & Hughes, *Review of Completed Suicides in the California Department of Corrections and Rehabilitation, 1999 to 2004*, 2008.

¹³ Se Smith, Peter Scharff, *The Effects of Solitary Confinement on Prison Inmates: A Brief History and Review of the Literature*. Crime and Justice, vol. 34, no. 1, 2006, side 495.

¹⁴ Se Horn, Thomas, *Fullstendig isolasjon ved bevisforspillelse*. Universitetet i Oslo, Det juridiske fakultet, 2015 side 23.

¹⁵ Shalev, Sharon, *A Sourcebook on Solitary Confinement*. Mannheim Centre for Criminology, London School of Economics and Political Science (2008) side 43.

Tiltaket kan bare benyttes dersom forholdene gjør det strengt nødvendig og dersom mindre inngripende tiltak forgjeves har vært forsøkt eller åpenbart vil være utilstrekkelig. Det skal fortløpende vurderes om det er grunnlag for å opprettholde tiltaket.

7.3.2 Dokumentasjon av vedtak og tilsyn ved bruk av sikkerhetscelle

Bruk av sikkerhetscelle er et svært inngripende tiltak som utsetter innsatte for stor belastning og risiko for krenkelser. Det er derfor avgjørende at bruken blir registrert på en slik måte at rettsikkerheten til innsatte blir ivaretatt og at tiltaket er etterprøvbart. Dette betyr at vedtak skal fattes av rett myndighet og nedtegnes, og at tilsyn skal loggføres.

Innhentet dokumentasjon før, under og etter besøket viste at Ullersmo fengsel hadde mangelfulle rutiner for å fatte og nedtegne vedtak ved bruk av sikkerhetscelle etter straffegjennomføringsloven § 38. Fengselet oppga at det i 2016 var 15 opphold på sikkerhetscelle. Sivilombudsmannen mottok imidlertid kun 14 skriftlige vedtak for denne perioden. For 2017 oversendte fengselet 21 skriftlige vedtak for bruk av sikkerhetscelle. Samtidig har fengselet oppgitt at det var 25 opphold på sikkerhetscelle i 2017.

Dermed manglet det til sammen fem vedtak for bruk av sikkerhetscelle for 2016 og 2017. I etterkant av besøket har fengselet sendt tre av de manglende vedtakene under henvisning til at disse var feilført i fengselets journalsystem og at det derfor ikke ble oppdaget at vedtakene manglet. Fengselet har videre bekreftet at når det gjaldt to av innsettelsene på sikkerhetscelle så ble det ikke nedtegnet korrekte vedtak for disse.

Dersom innsatte ikke mottar skriftlig underretning om vedtak med begrunnelse for inngrepet og informasjon om klagerett, utgjør dette en alvorlig rettsikkerhetssvikt. Manglende oversikt over og feil i nedtegnelsen av vedtak om bruk av tvangsmidler utgjør også en klar svikt i muligheten for å føre intern kontroll og eksternt tilsyn.

Rutinene for loggføring av tilsyn fremstod også som mangelfulle på viktige punkter. Fengselet opplyste at tilsyn av innsatte som var plassert på sikkerhetscelle som hovedregel skal føres i en loggbok for hånd. Samtidig ble det opplyst at enkelte ansatte også loggfører tilsynet elektronisk i informasjonssystemet KOMPIS, på den enkelte innsatte. Det er uklart hva som er hensikten med loggføring i to forskjellige systemer. Det fremgikk også av oversendelsen av dokumentasjon for loggføring i forbindelse med besøket, at fengselet selv hadde et uklart forhold til om det var loggbøkene eller føring i KOMPIS som reflekterte gjennomførte tilsyn til sikkerhetscellene. Ved sammenligning av loggbøkene opp mot hendelsesjournalene fremkom det at tilsyn for mange av oppholdene både var ført i loggboken og i hendelsesjournalen, mens to av de totalt 25 oppholdene på sikkerhetscelle i 2017 kun var registrert i hendelsesjournalen og ikke i loggboken.

Gjennomgang av den håndskrevne tilsynsloggen viste at loggføringen i flere tilfeller var mangelfull. Eksempelvis manglet det i flere tilfeller dato for tilsynet, det manglet flere ganger sidetall og det fremkom heller ikke alltid hvem som hadde utført tilsynet. Ved minst ett tilfelle var kun deler av oppholdet registrert i loggboken. Det er ukjent hvor tilsyn for den første delen av oppholdet var registrert ettersom de første sidene av boken var fjernet. Også i en annen loggbok var sider blitt fjernet. Ved et annet tilfelle manglet det registrering av tidspunkt for når oppholdet ble avsluttet. Flere manglende vedtak og at vedtakene manglet informasjon om når oppholdene på sikkerhetscelle ble avsluttet, gjør det ytterligere problematisk at tilsynslogg manglet datering og informasjon om avslutningstidspunkt.

Heller ikke oversendte utskrifter av loggføring på den enkelte innsatte i KOMPIS ga et dekkende bilde av tilsyn for alle opphold på sikkerhetscellene.

Alle disse forholdene viser alvorlige mangler ved dagens system for loggføring ved bruk av sikkerhetscelle. Mangelfulle rutiner og et uklart system for loggføring skaper stor risiko for fengselets kontroll av egen praksis, og gjør det også umulig for tilsynsorganer og Sivilombudsmannen å utføre sine kontrollopgaver.

Samlet sett ga gjennomgang av fengselets dokumenter og kommunikasjon med fengselet i etterkant av besøket et inntrykk av at Ullersmo fengsels rutiner for dokumentasjon for bruk av sikkerhetscelle hadde store mangler. I lys av tiltakets inngripende karakter ser Sivilombudsmannen alvorlig på disse manglene.

Anbefalinger

- Ved bruk av sikkerhetscelle skal det alltid fattes vedtak etter straffegjennomføringsloven § 38 som nedtegnes skriftlig.
- Fengselet bør sikre at loggføring av tilsyn gjøres på en måte som sikrer korrekt og fullstendig dokumentasjon og hindrer etterfølgende korrigeringer.

7.3.3 Fysiske forhold på sikkerhetscellene

Sikkerhetscellene var plassert i en egen gang tilknyttet avdeling Z og besto av tre sikkerhetsceller, én sikkerhetskeng og ett visitasjonstolett.

Hver av de tre sikkerhetscellene målte kun 5,35 kvadratmeter. Å benytte så små celler til døgnopphold for innsatte fremstår som uheldig. Den europeiske torturforebyggingskomiteen (CPT) har i sine standarder uttalt at enkeltceller som er ment for opphold utover noen få timer, bør ha et areal på minst seks kvadratmeter, to meter eller mer fra vegg til vegg og 2,5 meter fra gulv til tak.¹⁶ Cellene hadde et sikkerhetsvindu som målte omtrent en kvadratmeter. Dette var plassert høyt oppe på en av veggene og tillot kun indirekte innfall av dagslys fra korridoren utenfor. I hver celle fantes det en madrass, en truse, t-skjorte og et rivesikkert pledd.

For å komme inn til sikkerhetscellene måtte ansatte og innsatte gå gjennom smal gang som var omtrent tre meter lang. Ansatte påpekte at gangen utgjorde en risiko for innsatte og ansatte i situasjoner der den innsatte satte seg til motverge.

Det var en knapp på celleveggen hvor den innsatte kunne ringe hvis han trengte kontakt. Det var imidlertid ikke et callingsystem som ga mulighet for toveis-kommunikasjon med vaktrommet.

Det var montert en lysbryter på utsiden av cellen for nattlys som var noe svakere, men det var ellers ikke mulig å dimme lyset. Det var varme i gulvet og et toalett nedfelt i gulvet. Nede ved gulvet var det en luke for å skyve inn mat og drikke. I følge ansatte ble mat rutinemessig utdelt gjennom luken ved gulvet. Døren til sikkerhetscellen ble aldri åpnet uten at vaktleder var tilstede.

¹⁶ CPT, Living space per prisoner in prison establishments: CPT standards, 15. desember 2015, CPT/Inf (2015) 44.

Utenfor hver av sikkerhetscellene fantes det en trestokk. Denne ble brukt for å sette den låste celledøra i spenn for å dempe gjenklang dersom en innsatt sparket i døren.

Det var en enkel dusj i en liten gang mellom sikkerhetscellen og ytterveggen. Denne var uten dusjforheng.

Tilsyn av innsatte ble normalt gjennomført ved å klatre opp på en stige på utsiden av sikkerhetscellen og se gjennom sikkerhetsvinduet på veggen.

Det var fargekontrast mellom vegger og gulv, men ingen klokke synlig for innsatte. Fargekontrast på veggene og tilgang til klokke kan forebygge at innsatte blir desorienterte under et opphold i isolasjon.

De tre sikkerhetscellene hadde ikke vært renovert siden fengselet ble bygget på begynnelsen av 1970-tallet. Sammenholdt med Kriminalomsorgsdirektoratets krav til sikkerhetsceller fremsto sikkerhetscellene på Ullersmo som utdaterte på flere områder.¹⁷

Anbefaling

- Fengselet bør sørge for at det blir installert klokke og lysdimmer på alle sikkerhetscellene.

7.3.4 Tilsyn, ivaretagelse og vurdering av opphør

Ved bruk av sikkerhetscelle ble helsetjenesten rutinemessig informert (se kapittel 11.7 *Helsetjenestens oppfølging av innsatte ved bruk av sikkerhetscelle*).

Gjennomgang av tilsynsloggen for 2016 og 2017 for bruk av sikkerhetscelle viste at innsatte i de fleste tilfeller fikk tilsyn av betjent omtrent en til to ganger i timen døgnet rundt. I et tilfelle der en innsatt var overført til sikkerhetscelle og fratatt klær som følge av vurdert selvmordsfare, var det ikke loggført bruk av åpen luke eller samtaler med ansatte i løpet av de 17 ½ timene han satt isolert. Sivilombudsmannen har i flere tidligere besøksrapporter påpekt risiko forbundet med bruk av sikkerhetscelle for mennesker som vurderes å stå i fare for å ta sitt eget liv.¹⁸ Det er urovekkende at en innsatt som er plassert på sikkerhetscelle på bakgrunn av antatt selvmordsfare blir sittende isolert uten meningsfull menneskelig kontakt over mange timer.

Av den dokumentasjonen som fengselet har utlevert, fremgår det at det korteste oppholdet varte i noen timer mens i hvert fall to av oppholdene varte i fire dager (se kapittel 7.3.2 *Dokumentasjon av vedtak og tilsyn ved bruk av sikkerhetscelle* om mangler ved forelagt dokumentasjon).

¹⁷ Standardkrav til sikkerhetscelle etter straffegjennomføringsloven § 38. Kriminalomsorgsdirektoratet 8. juli 2016.

¹⁸ Se blant annet Besøksrapport Stavanger fengsel 2016: «Ut i fra det som er kjent om effektene av isolasjon, kan det ikke utelukkes at bruk av sikkerhetscelle som et selvmordsforebyggende tiltak kan ha den motsatte effekt, ved at risikoen for selvmord faktisk øker på kort og langt sikt. Dette understreker viktigheten av å være spesielt tilbakeholden med bruk av sikkerhetscelle ved selvmordsfare og selvskadeproblematikk.» (side 23) og Besøksrapport Kongsvinger fengsel 2015: «Kunnskapen som foreligger om isolasjon og risiko for selvmord, selvskading og utvikling av alvorlige psykiske lidelser tilsier at sikkerhetscelle bare brukes som siste utvei, og at varigheten er så kort som mulig. I en undersøkelse fra 2002 ble 30 menn som var overført til sikkerhetscelle i Oslo fengsel intervjuet i etterkant om hvordan isolasjon på sikkerhetscelle kan forebygges. De innsatte la særlig vekt på tettere oppfølging fra kontaktbetjent og helsepersonell, og flere aktiviteter utenfor cella.» (side 8)

I tillegg til å ivareta den innsatte under oppholdet på sikkerhetscelle skal tilsyn sikre at oppholdet ikke varer lenger enn vilkårene i straffegjennomføringslovens § 38 gir anledning til. Etter straffegjennomføringsloven § 38 andre ledd skal kriminalomsorgen fortløpende vurdere om det er grunnlag for å opprettholde tiltaket. For å få avsluttet sikkerhetscelleoppholdet og sikre tilbakeføring til ordinær fengselscelle bør fengselet på et så tidlig tidspunkt som mulig innlede dialog med den innsatte for å klarlegge hva som utløste hendelsen og hvordan tiltaket kan opphøre. Dette bør skje i form av samtaler med ansatte med myndighet til å avslutte tiltaket. Gjennomgang av loggbøkene viste at enkelte ganger kunne det ta over ett døgn før slike samtaler ble igangsatt mellom innsatt og en ansatt med myndighet til å avslutte tiltaket.

Dokumentgjennomgang viste at i minst ett tilfelle ble en person som ikke forstod norsk eller engelsk, plassert på sikkerhetscelle uten mulighet for tolk. For innsatte som ikke klarer å forstå eller å gjøre seg forstått, kan et opphold på sikkerhetscelle være ekstra belastende. Det kan være uklart for den innsatte hvorfor han har havnet der og hvor lenge han skal være der. Fengselet bør i slike tilfeller fremskaffe tolk. Dette vil være i tråd med både de europeiske fengselsreglene og Mandelareglene.¹⁹

Anbefalinger

- Fengselet bør så tidlig som mulig innlede dialog med innsatte på sikkerhetscelle for å sikre at tiltaket avsluttes når vilkårene for dette ikke lenger er tilstede. Tilsynsloggen bør inneholde dokumentasjon av tiltakene, inkludert motiveringssamtaler og eventuelt tilbud om friluft.
- Innsatte som ikke forstår norsk eller engelsk bør få tilgang til tolk ved opphold på sikkerhetscelle.

7.3.5 Opphold i friluft ved bruk av sikkerhetscelle

Det fantes egen luftegård for de som oppholdt seg på sikkerhetscelle, som målte 32 kvadratmeter. Denne ble ifølge fengselet sjelden brukt, og gjennomgang av tilsynsloggen for bruken av sikkerhetscelle bekreftet at innsatte sjelden fikk tilbud om lufting. Luftegården hadde et støpt gulv og ga ikke mulighet for å oppholde seg under tak i tilfelle regn eller snø. For øvrig fremsto luftegården som nedslitt.

Den europeiske torturforebyggingskomité (CPT) har anbefalt at innsatte på sikkerhetscelle tilbys en times daglig mosjon i friluft (lufting) dersom oppholdet varer utover 24 timer:

«...The CPT recommends that all persons held in observation cell longer than 24 hours are offered one hour of outdoor exercise.»²⁰

Sikkerhetscellene ved Ullersmo fengsel fremsto som små og umoderne med hverken mulighet for utsikt fra cellen eller direkte dagslys. (Se kapittel 7.3.3 *Fysiske forhold på sikkerhetscellene*). Fengselet bør derfor strekke seg langt for å gi innsatte som oppholder seg på sikkerhetscelle, mulighet til et opphold i friluft - særlig for innsatte som har ett opphold som varer utover 24 timer.

¹⁹ De europeiske fengselsreglene punkt 30.1 og Mandelaregler 54 og 55.

²⁰ CPTs rapport etter besøk til Danmark 2014. CPT/Inf/(2014) 25, side 41, avsnitt 65M; se også CPT Standards side 18, avsnitt 48.

Anbefaling

- Innsatte på sikkerhetscelle bør gis mulighet til daglig aktivitet utendørs, særlig der oppholdet varer utover 24 timer.

7.3.6 Bekledning under opphold på sikkerhetscelle

Alle innsatte som oppholdt seg på sikkerhetscelle, ble visitert og måtte skifte fra egne klær til fengselets undertøy og t-skjorte. Visiteringen ble enten foretatt i gangen eller på sikkerhetscellen med ansatte tilstede, blant annet avhengig av om klærne ble fjernet med makt (se kapittel 8.1 *Kroppsvisitasjon*).

En gjennomgang av hendelsesjournalen viste et tilfelle hvor en innsatte ble fratatt t-skjorte og truse på grunn av selvmordsfare. Etter at den innsatte var blitt fratatt klærne av et såkalt innsatslag og etterlatt naken på cellen, kastet han pledd og madrass ut av cellen. Det fremkommer ikke av tilsynsloggen om innsatte ble tilbudt rivesikre klær, selv om befaringen viste at fengselet hadde dette.²¹ Omtrent 12 timer senere ba den innsatte om å få tilbake undertøy og t-skjorte, men ble isteden tilbudt et teppe og vann. Det er grunn til å tro at innsatte på dette tidspunktet hadde vært naken i et halvt døgn. Det var ikke loggført tilbakelevering av klær til den innsatte før bruken av sikkerhetscellen ble opphevet fire timer senere. Det var heller ikke loggført bruk av åpen luke eller samtaler med ansatte for den innsatte.

Sivilombudsmannen finner det urovekkende at innsatte blir værende på sikkerhetscelle i mange timer uten klær, teppe eller rivesikker poncho. En slik situasjon innebærer en klar risiko for umenneskelig og nedverdiggende behandling.²²

Anbefaling

- Innsatte bør som hovedregel få ha på seg egne klær under opphold på sikkerhetscelle. Ved overhengende selvmordsrisiko bør innsatte få tilbud om rivesikre klær.

7.4 Bruk av sikkerhetsseng

Bruk av sikkerhetsseng er et svært inngripende tvangstiltak. Fengselet opplyste at sikkerhetssengen ikke var benyttet i 2016 eller 2017.

²¹ Sivilombudsmannen har i flere rapporter påpekt viktigheten av at et slikt plagg utelukkende skal brukes for å hindre at innsatte med selvmordsrisiko blir sittende nakne på sikkerhetscelle. Rivesikre klær kan være ubehagelig å ha på og kan oppleves som stigmatiserende for mennesker som ikke har forsøkt å skade seg selv. Det understrekes at disse aldri må benyttes rutinemessig som erstatning for vanlige klær, men kun som en siste utvei for å hindre at noen med selvmordsrisiko settes nakne på en sikkerhetscelle.

²² Den europeiske torturforebyggingskomiteen (CPT) beskrev etter sitt besøk til Danmark i 2014 følgende: «In the CPT's view, only when there is an evident suicide risk or case of self-harm should an inmate have to remove his or her clothes and, in such cases, the inmate should be provided with ripproof clothing and footwear.» (...) «...the prisoner's clothing should not be removed unless this is found to be justified following an individual risk assessment.»²²

Sengen var plassert i et eget rom på sikkerhetsavdelingen, og var boltet fast til gulvet. Det var fargekontrast mellom gulv og vegger, men ventilasjonen fremsto som dårlig.

Det fantes et nedfelt toalett i rommet. Ifølge ansatte ble det ikke brukt bekken. Isteden ble beltene fjernet og innsatte fikk lov til å bruke et vanlig toalett i gangen. Etter toalettbesøket ble innsatte ført tilbake til sikkerhetssengen. Det fremstår som uklart hvorfor innsatte som var blitt så rolige at beltene kunne fjernes, måtte fortsette å bruke sikkerhetsseng etter at toalettbesøk avsluttet.

Fengselet opplyste at ved bruk av sikkerhetsseng var beltelagte innsatte under kontinuerlig observasjon av to betjenter som satt i gangen utenfor rommet med åpen dør.

7.5 Utelukkelse fra fellesskapet

7.5.1 Rettsgrunnlag

Ifølge straffegjennomføringsloven § 37 kan fengselet beslutte at en innsatt helt eller delvis skal utelukkes fra fellesskapet med andre dersom det er nødvendig for å hindre at vedkommende fortsetter å påvirke miljøet i fengselet på en særlig negativ måte, hindre innsatte i å skade seg selv eller øve vold eller fremsette trusler mot andre, hindre betydelig materiell skade, hindre straffbare handlinger, for å opprettholde ro, orden og sikkerhet eller dersom den innsatte ønsker det selv. Hel eller delvis utelukkelse skal ikke opprettholdes lenger enn nødvendig, og det skal skje en fortløpende vurdering av om det fortsatt er grunnlag for utelukkelsen.

Det skal alltid fattes vedtak ved utelukkelse fra fellesskapet. I tilfeller der innsatte soner under forhold som i realiteten tilsvarer hel eller delvis utelukkelse fra fellesskap, i tiden det normalt avvikles fellesskap ved fengselet, skal det fattes vedtak om hel eller delvis utelukkelse fra fellesskap.

7.5.2 Omfang og varighet

I 2016 fattet Ullersmo fengsel 167 vedtak om hel utelukkelse fra fellesskapet etter straffegjennomføringsloven § 37. I den samme tidsperioden ble det fattet ett vedtak om delvis utelukkelse som varte i 14 timer. I fengselets skriftlige kommentar til rapportering til første tertial i 2017 fremkommer det at det totalt har vært 73 utelukkelse etter straffegjennomføringsloven § 37.

Enkelte innsatte risikerte også en utelukkelse fra fellesskapet som tilsvarte en langvarig isolasjon (se kapittel 7.5.3. *Isolasjon på avdeling Z-Øst*).

I tillegg til utelukkelse etter straffegjennomføringslovens § 37 er det ved Ullersmo jevnlig personer som er utelukket av retten etter straffeprosesslovens §§ 186 (delvis isolasjon) og 187 (fullstendig isolasjon ved bevisforspillelsesfare).

7.5.3 Isolasjon på avdeling Z-Øst

Det fremkom under besøket at innsatte som var plassert på avdeling Z-Øst var alene på cellen i 23 timer eller mer. Rutinen tilsa at de innsatte ble tilbudt 1 time lufting. Denne ble oftest gjennomført ved at innsatte var alene i en av luftegårdene som lå til avdelingen. Fritidsleder besøkte avdelingen 1-2 timer i uken og tur til biblioteket eller trening ble prioritert. Enkelte ganger kunne også flere innsatte fra avdelingen delta samtidig på fritidslederens aktiviteter. Utover dette var det ingen jevnlig muligheter for aktivisering eller menneskelig kontakt. Det fremkom heller ingen interne prosedyrer eller forventninger om at de innsatte skulle gis slike muligheter. På denne avdelingen ble de innsatte rutinemessig servert maten gjennom en luke i døren. Dette bidro til å redusere den menneskelige kontakten ytterligere og kunne forsterke opplevelsen av isolasjon hos den enkelte.

Forholdene innebærer at Mandelareglens bestemmelser om isolasjon omfatter de innsatte på avdelingen Z-Øst (se kapittel 7.1 *Menneskerettslige standarder for bruk av isolasjon*).

Tall fra fengselet viste at det både i 2015 og 2016 var 19 tilfeller av hel utelukkelse fra fellesskap etter § 37 i straffegjennomføringsloven som varte utover grensen på 15 dager satt i FNs Mandelaregler.

Gjennomgang av dokumentene viste at i minst ett av tilfellene i inneværende år hadde en innsatt vært isolert på avdeling Z-Øst sammenhengende i flere måneder. Ved et annet tilfelle var det en innsatt som nylig var blitt midlertidig overført til et sykehus etter et lengre opphold i isolasjon på avdeling Z-Øst. Det kom frem at begge disse hadde svært lav fungering og gradvis hadde fått en forverret helsetilstand. En annen innsatt hadde på besøkstidspunktet vært isolert av retten i nærmere seks uker sammenhengende på avdeling Z-Øst. Ingen av disse hadde mulighet for å ha meningsfull menneskelig kontakt på en måte og i et omfang som tilsa at isolasjonen ble brutt eller i nevneverdig grad forsøkt kompensert.

Forebyggingsenheten besøkte flere celler hvor de hygieniske forholdene var svært kritikkverdige. Både vegger og gulv var nedgriset. Matrester og sigarettstumper fra flere uker lå på gulvet, radiatoren og i vinduskarmen. Lukten indikerte også at det ikke hadde blitt rengjort over lengre tid. Vinduene på cellene på avdelingen kunne ikke åpnes, og den eneste muligheten for lufting var gjennom små hull som var boret inn i pleksiglassplatene foran luftvinduene. Innsatte som hadde oppholdt seg på cellene syntes, ikke å ha fått tilstrekkelig oppfølging og ivaretagelse av hverken fengselet eller helsetjenesten når det gjaldt renhold og hygiene.

Videre fremkom det at fritidsleder av sikkerhetsgrunner ikke hadde hatt kontakt med enkelte innsatte som hadde vært isolert i flere måneder, uten at fengselet hadde klart å sette i verk andre isolasjonskompenserende tiltak. Dette ble blant annet forklart med at det ikke var tilstrekkelig ressurser på avdelingen.

Ansatte fortalte at de forsøkte å vie isolerte innsatte ekstra oppmerksomhet gjennom samtaler eller ved å tilby ekstra lufting, men at antallet ansatte på avdelingen begrenset mulighetene for dette (se kapittel 6.1.1 *Avdeling Z*).

Med den kunnskapen som foreligger om skadevirkningene av isolasjon, er Sivilombudsmannen sterkt bekymret for ivaretagelsen av isolerte innsatte ved Ullersmo fengsel. Det syntes å mangle et overordnet ansvar for de som oppholdt seg på avdeling Z-Øst over lengre tid. Særlig gjaldt dette ansvar for hygiene, aktivisering og meningsfull menneskelig kontakt.

Internasjonale retningslinjer fremhever nødvendigheten av å innføre tiltak som kan forhindre eller motvirke skadevirkninger som følge av isolasjon.²³

Straffegjennomføringsloven med forskrift pålegger kriminalomsorgen en plikt til å iverksette isolasjonskompenserende tiltak både for varetektsinnsatte og for de som er utelukket fra fellesskapet etter § 37 eller § 17 andre ledd.²⁴

²³ Se blant annet Mandelaregel 38 (2) og CPT, 21st General Report, 10. november 2011, avsnitt 61.

²⁴ Se straffegjennomføringsloven §§ 2 og 46. Forskrift til straffegjennomføringsloven §§ 1-2 og 3-35.

Funn i forbindelse med besøket tydet på at Ullersmo fengsel ikke i tilstrekkelig grad hadde rutiner som sikret kompensierende tiltak overfor innsatte som blir isolerte over lang tid. Konsekvensene kan være alvorlige for den enkelte.

Avdeling Z var generelt preget av dårlige fysiske forhold, begrenset menneskelig kontakt, lite meningsfulle aktiviteter og fravær av tiltak for å bryte isolasjonen som de innsatte på Z-Øst, om enn i varierende grad, var underlagt. Dette er forhold som utgjør en stor risiko for umenneskelig og nedverdiggende behandling. For enkelte av de innsatte under besøket fremstod dette ikke bare som en risiko, men som en realitet. Ombudsmannen finner grunn til å minne om at ressursmangel ikke rettferdiggjør soningsforhold som krenker innsattes menneskerettigheter, og ber sentrale myndigheter om å merke seg dette.²⁵

7.5.4 Innsatte som sultestreiker

I 2017 hadde Ullersmo fengsel plassert to innsatte på avdeling Z-Øst på grunn av sultestreik. I begge tilfellene ble det fattet vedtak i henhold til straffegjennomføringsloven § 37 første ledd bokstav b.

Innsatte som sultestreiket ble rutinemessig overført til avdeling Z-Øst, og fengselet førte egen logg for dem. Overføringen ble begrunnet med å sikre at innsatte ble tilbudt mat og motivasjon til spising. Gjennomgang av tilsynsloggen over innsatte som sultestreiker, viste imidlertid at det foregikk lite kommunikasjon mellom innsatte og ansatte, og det fremkom heller ikke av tilsynsloggen noen konkrete tiltak for å motivere til spising.

De fleste sultestreikene var over i løpet av noen få dager, men ett varte i 29 dager. I det tilfellet fremkom det av tilsynsloggen at helsetjenesten var involvert for å gi helsehjelp.

Videre fremgikk det av tilsynsloggen at innsatte risikerte å bli flyttet til avdeling Z-Øst samme dag eller dagen etter at sultestreiken begynte. Det er vanskelig å se at det foreligger noen medisinske grunner for at innsatte skal flyttes til en restriktiv avdeling på grunn av sultestreik, spesielt med tanke på at det ikke forekom noen særlig oppfølging på avdelingen. Flyttingen fremstår derfor som om innsatte som utøver sin rett til å sultestreike, risikerer å bli straffet med isolasjon.

I etterkant av besøket har Ullersmo fengsel opplyst at fengselet har endret sin praksis. I følge den nye rutinen skjer utelukkelse fra fellesskapet etter § 37 først når jevnlig og tett tilsyn er påkrevd for å hindre innsatte i å skade seg selv grunnet manglende inntak av næring.

7.5.5 Særskilt om isolasjon av mennesker med psykiske lidelser

Isolasjon er forbundet med risiko for helseskader, særlig av psykisk karakter. Personer med psykiske lidelser vil derfor være særlig sårbare. Flere internasjonale retningslinjer og konvensjoner omhandler derfor isolasjon av psykisk syke i fengsel. Mandelareglene slår fast at:

«The imposition of solitary confinement should be prohibited in the case of prisoners with mental or physical disabilities when their conditions would be exacerbated by such measures.»²⁶

²⁵ Se bl.a. De europeiske fengselsreglene, grunnprinsipp 4. «Prison conditions that infringe prisoners' human rights are not justified by lack of resources.»

²⁶ Mandelareglene, regel 45.

Konvensjonen om rettighetene til personer med nedsatt funksjonsevne (CRPD) artikkel 15 pålegger staten å sikre at personer med nedsatt funksjonsevne ikke utsettes for tortur eller grusom, umenneskelig eller nedverdiggende straff. CRPD-komiteen har presisert at isolasjon av psykisk syke ikke skal finne sted dersom det vil medføre at personen blir sykere, og at slik plassering vil kunne være i strid med CRPD artikkel 15.²⁷

Den europeiske menneskerettighetsdomstolen (EMD) har behandlet fengsling av personer med psykiske lidelser i flere dommer, og dømt stater for brudd på Den europeiske menneskerettighetskonvensjonens artikkel 3 i en rekke tilfeller hvor psykisk syke ikke har fått et adekvat behandlingstilbud i fengselet.²⁸

FNs spesialrapportør har uttalt at:

«States should abolish the use of solitary confinement for juveniles and persons with mental disabilities. In regard to the use of solitary confinement for persons with mental disabilities, the Special Rapporteur emphasizes that physical segregation of such persons may be necessary in some cases for their own safety, but solitary confinement should be strictly prohibited.»²⁹

CPT har i sine standarder slått fast at:

«A mentally ill prisoner should be kept and cared for in a hospital facility which is adequately equipped and possesses appropriately trained staff. That facility could be a civil mental hospital or a specially equipped psychiatric facility within the prison system. Whichever course is chosen, the accommodation capacity of the psychiatric facility in question should be adequate; too often there is a prolonged waiting period before a necessary transfer is effected. The transfer of the person concerned to a psychiatric facility should be treated as a matter of the highest priority.»³⁰

Det fremkom under besøket, blant annet av samtaler med ansatte, at det jevnlig var innsatte på Ullersmo fengsel med så store psykiske lidelser og lavt funksjonsnivå at de i liten grad var i stand til å oppholde seg i et ordinært fellesskap. Disse risikerte å bli utelukket ved avdeling Z-Øst i lengre perioder.

Flere av de innsatte med psykiske lidelser som var, eller hadde vært isolert ved avdelingen, utviste en utagerende og truende adferd som medførte at det var utfordrende å sikre dem et forsvarlig aktivitetstilbud med de personalressurser som var tilgjengelig.

I tilfellene hvor innsatte utviste symptombilde på alvorlig psykisk sykdom oppga helsetjenesten at de vurderte akuttinnleggelse. Overføring til observasjon eller behandling i spesialisthelsetjenesten

²⁷ Likestillings- og diskrimineringsombudet skriver i sin rapport «*Innsatt og utsatt - rapport om soningsforholdene til utsatte grupper i fengsel*» at: «Praksisen med isolasjon av innsatte med nedsatt funksjonsevne reiser spørsmål om staten oppfyller sin sikringsplikt når det gjelder vernet mot umenneskelig straff som følger av artikkel 15 i CRPD».

²⁸ For en oversikt over rettspraksis, se domstolens faktaark om fengsling og mental helse: http://www.echr.coe.int/Documents/FS_Detention_mental_health_ENG.pdf.

²⁹ Report of the UN Special Rapporteur on Torture (2011), A/66/268.

³⁰ 3rd General Report of the CPT, published in 1993, CPT/Inf(93)12-part, avsnitt 43.

kunne imidlertid være utfordrende, og dersom innleggelse ble avvist ble resultatet ofte at innsatte ble værende isolert i fengselet uten adekvat behandling.

Manglende behandlingstilbud til denne gruppen innsatte kombinert med at de fysiske forholdene ved avdelingen var dårlige, medførte at flere ansatte ga uttrykk for at innsatte med psykiske problemer ble dårligere av å oppholde seg på avdeling Z-Øst.

Det fremkom under besøket at de ansatte ikke hadde mottatt noen veiledning fra helsetjenesten eller spesialisthelsetjenesten om å møte og arbeide med mennesker som har psykiske lidelser.

Sivilombudsmannen ser svært alvorlig på situasjonen med langvarige utelukkelse av personer med psykiske lidelser. Norske myndigheter har et ansvar for å sikre at innsatte med psykiske lidelser som oppholder seg i fengsel, ikke blir utsatt for uverdigg, nedverdiggende eller umenneskelig behandling.

Anbefalinger

- Fengselet bør innføre tiltak som kan motvirke skadevirkninger som følge av isolasjon. Det bør også etableres tiltak som sikrer at isolerte innsatte snarest mulig kommer ut av isolasjon.
- Fengselet bør sikre at de daglige behovene til isolerte innsatte i større grad ivaretas, inkludert bistand til renhold på celle, aktivisering og meningsfull menneskelig kontakt.
- Fengselet bør sikre at ansatte mottar veiledning i å møte og arbeide med innsatte med psykiske lidelser.

8 Andre inngripende tiltak

8.1 Kroppsvisitasjon

Kroppsvisitasjon, spesielt i form av full avkledning, er et inngripende tiltak og kan ifølge Den europeiske menneskerettighetsdomstolen (EMD)³¹ og Den europeiske torturforebyggingskomiteen (CPT) utgjøre en risiko for menneskerettighetsbrudd.³²

Den europeiske torturforebyggingskomité (CPT) har anbefalt at kroppsvisitasjon av innsatte skal være basert på individuell vurdering:

«A strip search is a very invasive – and potentially degrading – measure. Therefore, resort to strip searches should be based on an individual risk assessment and subject to rigorous criteria and supervision. Every reasonable effort should be made to minimize embarrassment; detained persons who are searched should not normally be required to remove all their clothes at the same time, e.g. a person should be allowed to remove clothing above the waist and to get dressed before removing further clothing.»³³

Det samme følger av Mandelareglene:

«Intrusive searches, including strip and body cavity searches, should be undertaken only if absolutely necessary. Prison administrations shall be encouraged to develop and use appropriate alternatives to intrusive searches.»³⁴

For å sikre likbehandling av innsatte anbefales det også i Mandelareglene at fengslene oppretter et registreringssystem for både visitering av innsatte og eiendeler.

«Searches shall not be used to harass, intimidate or unnecessarily intrude upon a prisoner`s privacy. For the purpose of accountability, the prison administration shall keep appropriate records of searches, in particular strip and body cavity searches and of searches of cells, as well as the reasons for the searches, the identities of those who conducted them and any results of the searches.»³⁵

Ved kroppsvisitering av innsatte ved Ullersmo var det alltid to betjenter tilstede. Alle klærne måtte tas av, og innsatte måtte sette seg på huk.

Sivilombudsmannen har tidligere anbefalt at kroppsvisitasjoner gjennomføres slik at personen ikke må være helt naken, men kan ta av klærne i to trinn.³⁶ På denne måten kan vedkommende få tilbake klærne til overkroppen før klærne til underkroppen må tas av. Dette er en praksis som også tilrås av

³¹ Se bl.a. EMDs dommer i Valasinas v. Lithuania 24. juli 2001, klagenr. 44558/98; Lorse and others v. the Netherlands, 4. februar 2003, klagenr. 52750/99; Van der Ven v. the Netherlands, 4. februar 2003, klagenr. 50901/99.

³² Se bl.a. CPTs besøk til Nederland 1997, [CPT/Inf (98) 15] side 32-33 avsnitt 67-69; til Slovakia 2000 [CPT/Inf (2001) 29] side 29, avsnitt 51; og til Storbritannia 1994 [CPT/Inf (96) 11] side 41, avsnitt 93

³³ CPTs rapport etter besøk i Nederland 10.–21. oktober 2011, CPT/Inf/ (2012) 21, side 23, avsnitt 32.

³⁴ Mandelareglene, regel 52 nr. 1.

³⁵ Mandelaregel 51.

³⁶ Se eksempelvis besøksrapport fra Sivilombudsmannens forebyggingsenhet fra Drammen sentralarrest, Bergen sentralarrest, Ålesund sentralarrest, Drammen fengsel og Stavanger fengsel.

Den europeiske torturforebyggingskomiteen.³⁷ Det fremkom under besøket at Ullersmo fengsel ikke brukte to-trinns metoden ved kroppsvisitering.

Internasjonale retningslinjer slår fast at visitering kun skal utføres av personale av samme kjønn som den innsatte.³⁸ Flere innsatte fortalte at de hadde opplevd at kvinnelige betjenter deltok under kroppsvisitering. Dette ble bekreftet av ansatte. I slike tilfeller ble visitasjonen gjennomført ved at den kvinnelige betjenten snudde seg når undertøy ble fjernet. Utover det hadde den kvinnelige betjenten samme rolle som den mannlige betjenten som deltok i visiteringen. Det var uklart om den innsatte i forkant ble informert om at den kvinnelige betjenten skulle snu seg vekk når han var naken. En slik situasjon kan oppleves krenkende.

Anbefaling

- Visitasjon bør gjennomføres trinnvis ved at innsatte får tilbake klær til overkroppen før plagg nedentil fjernes. Kroppsvisitasjoner bør gjennomføres av ansatte med samme kjønn som den innsatte.

8.2 Bruk av håndjern ved fremstilling til helsetjenester utenfor fengselet

Det fremkom under samtaler med innsatte at flere hadde opplevd at betjentene brukte håndjern ved fremstilling til helsetjenester utenfor fengselet. Dette gjaldt både under transport og under selve møtet med legen. I tillegg ble det fortalt at det var vanlig at de ansatte var til stede under selve legekonsultasjonen selv om innsatte satt i håndjern. I følge fengselet er bruk av håndjern under fremstilling gjenstand for en individuell og konkret vurdering i hvert enkelt tilfelle.

Bruk av håndjern under alle typer helseundersøkelser kan undergrave det viktige tillitsforholdet mellom pasient og helsepersonell og utgjør en risiko for umenneskelig og nedverdiggende behandling. Den europeiske menneskerettighetsdomstolen (EMD) har i to saker vurdert bruk av håndjern og annen fastlenking i forbindelse med helseundersøkelser som disproporsjonalt og konstatert krenkelse av artikkel 3 i den europeiske menneskerettighetskonvensjonen (EMK).³⁹

Betydningen av vern om helseopplysninger fremkommer også i Mandelareglene.⁴⁰

³⁷ Se blant annet Sivilombudsmannens besøksrapporter til Bergen sentralarrest (rapport 1. juni 2016) og Vadsø fengsel (rapport 30. juni 2016). Se også CPTs besøk til Nederland 2011, (CPT/Inf (2012) 21], side 23, avsnitt 32.

³⁸ Ref. Mandelareglene, Bangkokreglene og de europeiske fengselsreglene.

³⁹ Se bl.a. *Mouisel v. France*, klagenr. 67263/01, 14. november 2002, avsnitt 46–48 (saken gjaldt bruk av håndjern i kombinasjon med andre maktmidler ved transport til sykehus) og *Henaf v. France*, klagenr. 65436/01, 27. november 2003, avsnitt 48–60 (saken gjaldt fastlenking til sykehusseng, men inneholder prinsipper med gyldighet også for håndjernbruk).

⁴⁰ Mandelaregel, regel 32 nr, 1 c.

9 Beskyttelse og ivaretagelse

9.1 Sikkerhet og følelse av trygghet

I samtaler med innsatte fremkom det at flere ikke følte seg trygge i fengselet. Dette ble i stor grad begrunnet med lav tilstedeværelse av betjenter i fellesområdene på avdelingene, luftegårdene og i en del situasjoner på arbeidsplassen. Flere pekte også på at de opplevde det som utrygt å gå alene i kulverten, og mente at videoovervåking ikke ga reell beskyttelse. Enkelte hadde valgt å avstå fra å delta i fellesskapet, arbeid, lufting eller andre felles aktiviteter på grunn av dette.

Det fremkom i samtaler at betjentene i stor grad følte seg trygge på jobb. Samtidig ble det trukket fram av flere at dette var avhengig av sammensettingen av innsatte på avdelingen og at trygghetsfølelsen raskt kunne endre seg.

Det var stor enighet om at det var for få ansatte på vakt, uavhengig av avdeling. Enkelte avdelinger opplevdes som nærmest umulig å ha full oversikt med dagens bemanning. Eksempelvis hadde avdeling U-Nord og -Sør plass til 20 innsatte, med kun to betjenter på vakt. På en så stor avdeling fremsto det som krevende for kun to betjenter å holde oversikt over hele avdelingen og samtidig utføre god dynamisk sikkerhet.⁴¹ Fra et forebyggingsperspektiv er det viktig at ledelsen sikrer at det er et tilstrekkelig antall ansatte og at de føler seg trygge i hverdagen.

Det ble også påpekt under samtaler at på enkelte avdelinger virket det som om de ansatte vegret seg for å vise seg i fellesrommet av frykt for innsatte. Videre ble det påstått at på enkelte avdelinger var det de innsatte som regjerte fremfor ansatte.

Et annet element som utfordret sikkerheten og følelsen av trygghet ved Ullersmo fengsel, var den fysiske utformingen av post 4. Ifølge flere av de ansatte bidro utformingen med ett felles vaktrom i midten til å skape ytterligere avstand mellom ansatte og innsatte. Fengselets instruks fastla at de ansatte skulle oppholde seg på avdelingene når det var fellesskapstid for innsatte. I tillegg skulle de utføre ulike oppgaver knyttet avdelingen og de innsatte, oppdag som i stor grad medførte opphold utenfor avdelingene. Det ble påpekt at det kunne være krevende å få utført de daglige oppgavene både innenfor og utenfor avdelingene, og samtidig oppholde seg i fellesskapet.

De ansatte opplevde at de mistet oversikt over avdelingen og at den menneskelige kontakten og muligheter for relasjonsbygging med de innsatte var for begrenset. Det fremsto også som mer tungvint for innsatte å komme i kontakt med ansatte på vaktrommet. Dette fordi det var flere dører og enveisglass inn til vaktrommet.

Innsatte opplyste også at de hadde mindre kontakt med ansatte på post 4 enn de hadde hatt på andre avdelinger.

Det var en felles oppfatning at dynamisk sikkerhet gjennom tilstedeværelse av betjenter i avdelingene var et svært viktig verktøy for å sikre følelsen av trygghet og sikkerheten til både innsatte og ansatte. Samtidig fremkom det tydelig under besøket at den dynamiske sikkerheten opplevdes som svak ved Ullersmo fengsel. Med lav fysisk tilstedeværelse i fellesskapet, gymsalen,

⁴¹«Med «dynamisk sikkerhet» menes mellommenneskelige relasjoner og systematiske former for samhandling mellom innsatte, domfelte og tilsatte. Det øker sikkerheten både for de involverte og for samfunnet» St.mld. nr. 37 (2007-2008) *Straff som virker-mindre kriminalitet- tryggere samfunn* (Kriminalomsorgsmeldingen).

luftegården og andre områder hvor innsatte ferdes er det vanskeligere for ansatte å forebygge konflikter, fange opp stemningen mellom innsatte og opprette meningsfull relasjonsbygging med innsatte. Dette kan skape utrygge situasjoner, spesielt for innsatte som av ulike grunner er i en mer utsatt situasjon. Samtaler med ledelsen ved fengselet bekreftet at det her var et klart forbedringspotensial.

Anbefaling

- Fengselet bør gjennom økt tilstedeværelse av fengselsbetjenter sikre bedre ivaretagelse av tryggheten til både innsatte og ansatte.

9.2 Bruk av kontaktbetjent

Selv om flere innsatte var tilfredse med sin kontaktbetjent, hadde mange av de innsatte lite eller ingen kontakt med denne og noen hadde selv måttet finne ut hvem som var hans kontaktbetjent.⁴²

Kontaktbetjenten har en viktig rolle overfor innsatte. Det er derfor problematisk at mange innsatte ikke kjente til eller hadde en relasjon til sin kontaktbetjent. Det er viktig at fengselet forsikrer seg om at alle innsatte har forstått rollen til kontaktbetjenten. Dette er særlig viktig på Ullersmo fengsel, hvor det er mange innsatte med lange dommer som vil ha behov for bistand over lang tid.

9.3 Særlige sårbare grupper

Alle personer som er frihetsberøvet, befinner seg i en sårbar situasjon. Samtidig vil det være enkelte grupper som er mer sårbare for overgrep enn andre.

9.3.1 Utenlandske innsatte

Utenlandske innsatte kan være ekstra sårbare under fengselsopphold ved at de er langt unna hjemsted, kultur, familie og annet nettverk. Ofte mottar de sjeldnere eller aldri besøk, og de kan oppleve både kulturell og religiøs avstand fra andre innsatte. Dette gjør utenlandske innsatte mer utsatte for isolasjon (se kapittel 13 *Kontakt med pårørende*).

På besøkstidspunktet var 80 av 180 innsatte utenlandske statsborgere. Til sammen kom disse fra 29 ulike land. Selv om de fleste av disse snakket norsk eller engelsk, var det også enkelte som var avhengig av tolk.

Sivilombudsmannen har i flere rapporter påpekt betydningen av at utenlandske innsatte mottar informasjon på et språk de forstår.⁴³ Det kom frem at Ullersmo fengsel sjelden tilkalte tolk til innsatte i andre tilfeller enn ved forkynnelse av vedtak eller rettsdokumenter.

⁴² Hovedoppgavene til en kontaktbetjent er å sikre at den innsatte får informasjon om fengselet og hvilke rettigheter og plikter han eller hun har, at problemer, behov og ressurser blir kartlagt snarest mulig etter innsettelsen, å støtte og motivere den innsatte, å være et bindeledd mellom den innsatte og fengselet for øvrig, å medvirke til prosessen med å planlegge tiden etter soning, og å bistå ved henvendelser utad, for eksempel til sosialkontor, arbeidskontor og undervisningsmyndigheter.⁴² Justis- og beredskapsdepartementet, retningslinjer for kontaktbetjenter, Rundskriv KSF 2/2002.

⁴³ «Ved fengsling, og så ofte som nødvendig etterpå, skal alle innsatte informeres skriftlig og muntlig på et språk de forstår om de bestemmelser som gjelder for disiplinen i fengselet og om sine rettigheter og plikter i fengselet», de europeiske fengselsreglene punkt 30.1. Se også Bangkokregel 2 og Mandelaregel 54 og 55.

Det kom videre fram at det kun fantes skriftlig informasjon om fengselet på norsk og engelsk. Det ble ikke benyttet tolk for å sikre at innsatte fikk informasjon om fengselets rutiner, hvilke krav som stilles til innsatte og hvilke tilbud som finnes for innsatte som skole og arbeid med mer.

Ullersmo fengsel hadde flere betjenter med kompetanse innen ulike språk. Samtidig kom det frem at fengselet i en del tilfeller brukte innsatte som tolk. Det er viktig at fengselet er bevisst på at språk og tilgang til informasjon kan utgjøre en maktfaktor som kan sette innsatte i en sårbar situasjon. Dette gjelder også selv om det er hverdagslige beskjeder som skal oversettes.

Likestillings- og diskrimineringsombudet (LDO) har i en rapport fra 2017 påpekt at mangel på tolk i fengsel kan utgjøre en fare for innsattes rettsikkerhet dersom det hindrer språklige minoriteter i norske fengsler fra å ivareta sine lovfestede rettigheter.⁴⁴

For å sikre utenlandske innsattes rettsikkerhet og ivareta deres informasjonsbehov bør fengselet benytte seg av tolketjenester enten ved oppmøte, telefon eller skjerm. Dette er særlig viktig ved innkomst til fengselet. I rapporten fra Likestillings- og diskrimineringsombudet (LDO) fremkom følgende:

«Diskrimineringsloven forbyr diskriminering på grunn av etnisitet.⁴⁵ Diskriminering på grunn av språk regnes om diskriminering på grunn av etnisitet⁴⁶. Offentlige myndigheter, herunder kriminalomsorgen, har for øvrig plikt til å arbeide aktivt, målrettet og planmessig for likestilling uavhengig av etnisitet.»⁴⁷

LDO uttrykker i rapporten bekymring for at mennesker med språklig minoritetsbakgrunn blir sosialt isolert og at de risikerer å få en mindre meningsfull hverdag og dårligere forutsetninger for tilbakeføring til samfunnet etter soning.

Sivilombudsmannens funn fra flere fengselsbesøk bekrefter Likestillings- og diskrimineringsombudets vurderinger.

9.3.2 Unge innsatte

På besøkstidspunktet var det ingen mindreårige innsatte på Ullersmo fengsel. I de tilfellene det var mindreårige innsatte, så var det for å avlaste Ungdomsenhet øst, som er en underavdeling til fengselet.⁴⁸ Siden sommeren 2017 hadde fengselet tatt imot to mindreårige innsatte. Fengselet har oppgitt at den ene overnattet én natt mens den andre oppholdt seg litt lenger i fengselet. Sivilombudsmannen finner her grunn til å minne om at plassering av mindreårige ved Ullersmo fengsel var forutsatt å være en midlertidig løsning i forbindelse med at to av plassene ved Ungdomsenhet øst plasser ble stengt av brannverntilsyn.⁴⁹ Mandelareglene slår fast at unge innsatte skal holdes adskilt fra voksne innsatte.⁵⁰

⁴⁴ *Innsatt og utsatt – Rapport om soningsforholdene til utsatte grupper i fengsel*. Likestillings- og diskrimineringsombudet, side 35.

⁴⁵ Diskrimineringsombudsloven § 1 annet ledd nr. 2.

⁴⁶ Diskrimineringsombudsloven om etnisitet § 6 første ledd.

⁴⁷ Diskrimineringsombudsloven om etnisitet § 13.

⁴⁸ Sivilombudsmannens besøk til Ullersmo fengsel, Ungdomsenhet øst 7.-8. februar 2017.

⁴⁹ Sivilombudsmannens besøk til Ullersmo fengsel, Ungdomsenhet øst 7.-8. februar 2017, side 18.

⁵⁰ Mandelareglene, regel 11d.

I følge rutinene skal det komme en ansatt fra Ungdomsenhet Øst som har et særskilt oppfølgingsansvar for mindreårige innsatte i de tilfellene de plasseres ved Ullersmo fengsel.

Unge innsatte under 23 år ble ifølge ledelsen flyttet relativt raskt til andre fengsler. Dette for å beskytte dem mot utryggheten og risiko for utnyttelse og dårlig påvirkning fra eldre innsatte.

9.3.3 Lesbiske, homofile, bifile og transpersoner (LHBT)

Mennesker som er lesbiske, homofile, bifile eller trans kan være spesielt utsatte i en fengselssituasjon.⁵¹ Ullersmo fengsel har opplyst at det var lav toleranse blant de innsatte for personer i LHBT-gruppen. Det fremkom også under samtaler med ansatte at homofile og bifile i fengselet ofte levde i frykt for at deres legning skulle bli kjent.

I LDOs rapport fra 2017 fremkom at det finnes lite forskning på forholdene for frihetsberøvede homofile i Norge. LDO har også uttrykt bekymring for at de ansatte i kriminalomsorgen ikke har tilstrekkelig kunnskap om innsatte som tilhører LHBT-gruppen og hvilke utfordringer de kan møte i fengsel. Videre fremkom det i rapporten at:

«Diskriminering og trakassering på grunn av seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk er forbudt etter diskrimineringsloven om seksuell orientering. Loven pålegger offentlige myndigheter å arbeide aktivt, målrettet og planmessig for å sikre likestilling uavhengig av disse grunnlagene.»⁵²

Ullersmo fengsel hadde ikke skriftlige rutiner for håndtering av mistanke eller klager om vold, overgrep eller trakassering overfor innsatte.

9.3.4 Personer med psykisk utviklingshemning

Personer med psykisk utviklingshemning er av mange årsaker en spesielt sårbar gruppe i fengsler. Forskning antyder at minst én av ti innsatte i norske fengsler har så store lærevansker at det tilsvarer en lett grad av utviklingshemning.⁵³ Ullersmo fengsel oppga at de kjente til at enkelte innsatte tilhørte denne gruppen, og at disse fikk oppfølging fra helsetjenesten. Helsetjenesten opplyste også at antallet innsatte med psykisk utviklingshemning nok var betydelig høyere enn både de og fengselet hadde kjennskap til. Dette skyldtes blant annet at det kunne være vanskelig å avdekke utviklingshemning ved innkomstsamtalen eller under soning. I følge helsetjenesten var dette en gruppe innsatte de var særlig oppmerksomme på.

⁵¹ Se blant annet omtale under www.apr.ch/detention-focus.

⁵² *Innsatt og utsatt – Rapport om soningsforholdene til utsatte grupper i fengsel*. Likestillings- og diskrimineringsombudet, side 24.

⁵³ Søndena, E., Rasmussen, K., Palmstierna, T. og Nøttestad, J. (2008), The prevalence and nature of intellectual disability in Norwegian prisons, *Journal of Intellectual Disability Research*, 52, side 1129–1137.

10 Informasjon ved innkomst

Betydningen av informasjon til innsatte i innkomstfasen er blant annet nedfelt i FNs reviderte standard minimumsregler for behandling av innsatte (Mandelareglene).⁵⁴ Der slås det fast at alle innsatte umiddelbart etter innkomst skal gis informasjon om lovverk og interne fengselsregler, rettigheter og plikter og all relevant informasjon som gjør det mulig for å tilpasse seg hverdagen i fengsel. Informasjonen skal være tilgjengelig på de mest utbredte språkene blant de innsatte. Dersom en innsatt ikke forstår noen av språkene, skal tolk benyttes.

Funn fra besøket viste at informasjonen som ble gitt fra fengselet til innsatte ved innkomst var mangelfull. Innsatte fortalte gjennomgående at de ikke hadde fått tilstrekkelig informasjon fra fengselet ved innkomst. Mange innsatte opplyste at de selv måtte innhente informasjon om fengselets regler og rutiner fra andre innsatte. Fengselet har utarbeidet et informasjonshefte om fengselets rutiner. Det fremstod som tilfeldig om heftet var tilgjengelig på cellene til de innsatte, og av de eksemplarene forebyggingsenheten fant var enkelte delvis ødelagte eller inneholdt utdatert informasjon. Ansatte ved avdelingene bekreftet dette.

Det ble også observert at flere skriv til innsatte på tavlene i fellesrommene hvor informasjon var utdatert blant annet med hensyn til klokkeslett og navn på avdelinger.

Det er problematisk at fengselet i så liten grad så ut til å være opptatt av å sikre at innsatte gis god skriftlig informasjon. De fleste innsatte har et stort informasjonsbehov i de første dagene i fengsel, spesielt de som sitter i fengsel for første gang. Gode mottaksrutiner kan sikre at innsatte raskt blir satt inn i sine rettigheter og plikter i fengsel og at spesielle behov, risikofaktorer og sårbarhet hos den innsatte avdekkes.

Anbefaling

- Det bør sikres at alle innsatte ved innkomst mottar muntlig og skriftlig informasjon om sine rettigheter og fengselets rutiner på et språk de forstår. Fengselet bør sikre at utenlandske innsatte gis mulighet for bruk av tolk ved behov.

⁵⁴ Mandelareglene, regel 54 og 55.

11 Helsetjenester

11.1 Generelt

Helsetjenesten ved Ullersmo fengsel er organisert under helsetjenester i Ullensaker kommune. På besøkstidspunktet hadde helsetjenesten følgende sammensetning:

- Leder: 0,8 årsverk
- Lege: 0,8 årsverk fordelt på to personer.
- Sykepleier: 4,6 årsverk fordelt på fem personer
- Fysioterapeut: ett årsverk
- Helsesekretær: ett årsverk fordelt på to personer

Av disse er cirka ett årsverk knyttet til avdeling Kroksrud, som ikke var dekket av besøket.

Helsetjenesten har også ansvar for innsatte som skal til Norgerhaven, og for samarbeid med nederlandsk helsepersonell. Kriminalomsorgsdirektoratet dekker i den forbindelse følgende stillinger:

- Leder: 0,2 årsverk
- Lege: 0,2 årsverk fordelt på to personer.
- Sykepleier: 1,5 årsverk fordelt på to personer
- Helsesekretær: 0,5 årsverk

Det er sykepleier tilgjengelig hver ukedag fra kl. 08.00 til 21.00. I helger og på helligdager var helsepersonell tilgjengelig via en telefonvaktordning.

11.2 Inkomstsamtale

Helsetjenesten informerte om at de prioriterte å gjennomføre inkomstsamtaler, og at denne normalt ble gjennomført av en sykepleier senest neste virkedag. Det er positivt at helsetjenesten prioriterte å gjennomføre inkomstsamtaler raskt. Det er ofte ved slike uavhengige samtaler og undersøkelser at tegn på eventuell mishandling i politiarrest eller ved avhør kan avdekkes. Helsetjenesten opplyste at de ikke var kjent med FNs Istanbulprotokoll.⁵⁵ Denne gir viktige føringer når det gjelder krav til å dokumentere eventuelle overgrep. Helsetjenesten informerte videre at å oppdage eventuell mishandling ved den første helsesamtalen kunne være vanskelig ettersom den innsatte da var påkledt. De hadde heller ikke kamera for å kunne dokumentere eventuelle skader.

Ansatte i helsetjenesten bør gjøre seg kjent med Istanbulprotokollen, og opparbeide seg kompetanse i å avdekke eventuelle overgrep i henhold til denne.

Malen som benyttes av helsetjenesten ved inkomstsamtalen var relativt enkel, men inneholdt krav om helsevurdering av både fysisk og psykisk tilstand. Det var imidlertid ikke spesifisert at selvmordsfare var noe det skulle spørres om. Helsetjenesten opplyste imidlertid at dette var noe de tok opp og vurderte nøye ved inkomstsamtaler. Innsatte bekreftet at de ble spurt om psykisk helsetilstand, og enkelte hadde også snakket om selvmordsrisiko. Forskning viser at selvmord ofte

⁵⁵ Istanbulprotokollen, Manual on Effective Investigation and Documentation of Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment.

skjer i den første perioden etter ankomst til fengselet, og tidlig kartlegging og hjelp ved selvmordsrisiko er derfor viktig.⁵⁶

I følge helsetjenesten var det ofte vanskelig å få gjennomført en god og detaljert samtale umiddelbart etter at personen var ankommet fengselet, og at det derfor ble fulgt opp med ytterligere samtaler ved behov.

11.3 Medisiner

Ved behov for medisinerings forskrives dette av fengselslege. Medisiner deles ut av betjenter i ukesdosetter forberedt av helsetjenesten. Disse var merket med personalia, men det fremgikk ikke hva slags medisiner dosettene inneholdt. Dette er en god praksis som bidrar til å verne den innsattes rett til personlig helseinformasjon. Alle betjenter som deler ut medisiner, skal ha gjennomført et medisinkurs. Flere innsatte klaget imidlertid over at det ofte var uregelmessigheter i forbindelse med medisindeling. Enkelte hadde opplevd å bli tilbudt feil medisin, og det var flere som informerte om at utdelingen ofte var forsinket. Utdeling av feil medisin kan medføre alvorlige konsekvenser, og det kan være vanskelig for innsatte å nekte å ta medisin som de får utlevert av uniformerte betjenter. Faren for feil øker også med at det er ulike betjenter som har ansvar for medisindeling, og dette stiller høye krav til kvalitetskontroll av rutiner og praksis. Det var forøvrig mange innsatte med alvorlige somatiske plager, og korrekt og regelmessig medisindeling er derfor viktig.

11.4 Samarbeid med spesialisthelsetjenesten og rusbehandling

Avdeling for spesialpsykiatri ved Akershus Universitetssykehus (Ahus) tilbyr poliklinisk behandling ved Ullersmo fengsel. Deres psykiatriske fengselsteam er basert i fengselet, og består av to psykologspesialister, en psykolog og en overlege.

Teamet arbeider i all hovedsak med utredninger og tilbyr polikliniske samtaler. Eventuell tvungent psykisk helsevern gjennomføres av distriktpsikiatrisk avdeling Øvre Romerike. Psykiatrisk fengselsteam har ikke anledning til å henvise til tvungent psykisk helsevern ved Øvre Romerike. Dette skyldes at henvisende spesialist i fengselsteamet selv arbeider der.

Innsatte med rusproblemer blir ivaretatt av primærhelsetjenesten. Utover dette har fengselet en egen rusmestringsavdeling hvor de ansatte arbeider aktivt med innsatte som ønsker å gjøre noe med sin rusavhengighet. I avdelingen er det ansatt en miljøterapeut i 100 prosent stilling delvis turnus, en fagleder 100 prosent dagtid, en psykologspesialist 80 prosent dagtid, ni faste fengselsbetjenter i 100 prosent turnus og en avdelingsleder i 100 prosent dagtid. Rusmestringsenheten hadde 10-12 plasser, mens de øvrige innsatte manglet et poliklinisk tilbud fra spesialisthelsetjenesten for rusavhengige. Rusmestringsenheten var ikke inkludert i besøket.

⁵⁶ Hammerlin, Yngve. Selvmord og selvmordsnærhet i norske fengsler - selvmordsforebyggende arbeid i fengsel. Kriminalomsorgens utdanningscenter KRUS, 2009, side 57.

11.5 Tilgang til helsetjenester og fortrolighet

CPT har i sine helsestandarder for fengsler understreket betydningen av at innsatte kan kommunisere med helsepersonell på en måte som ivaretar fortrolighet, for eksempel ved bruk av forseglet konvolutt.⁵⁷ Betydningen av vern om helseopplysninger følger også av Mandelareglene.⁵⁸

Innsatte kunne be om kontakt med helsetjenesten ved å fylle ut en samtalelapp. Det ble bekreftet av helsetjenesten at den innsatte måtte begrunne ønsket om konsultasjon på lappen. I tillegg til et felt for innsattes egen underskrift, var det også et felt for ansattes signatur. Helsetjenesten opplyste at det hendte samtalelappene ble levert i konvolutt, men at dette ikke var ofte. Sivilombudsmannen observerte også på enkelte av avdelingene at ferdig utfylte samtalelapper, også til helsetjenesten, lå synlige for enhver som besøkte eller så gjennom vinduet på vaktrommene.

Slik samtalelappene var utformet, legges det opp til at innsatte deler personlig helseinformasjon med andre enn helsetjenesten. Det er derfor viktig at konvolutter er tilgjengelige, og at innsatte blir gjort oppmerksomme på at de kan levere lappene i konvolutt. Videre skal samtalelappene ikke måtte leses eller signeres av betjenter.

Flere innsatte opplyste om at samtalelapper de hadde levert inn, ikke hadde blitt mottatt av helsetjenesten. Det ble bekreftet av helsetjenesten at de hadde hørt det samme fra innsatte, men at de ikke kunne svare på hvordan dette eventuelt skulle kunne ha skjedd. Slik samtalelappene er utformet inneholder de sensitiv informasjon som kan ha stor betydning for den enkeltes helse. Det er derfor viktig at systemet med samtalelapper kvalitetssikres på en tilfredsstillende måte.

De aller fleste innsatte som hadde vært i kontakt med helsetjenesten, ga utrykk for at de fikk oppfølging innen rimelig tid. Hvor fornøyde de innsatte var med oppfølgingen fra helsetjenesten varierte, men mange var godt fornøyd.

Helsetjenesten opplyste at de ofte benyttet tolketjenester i forbindelse med samtale med innsatte.

11.6 Helsetjenestens rolle i forbindelse med utelukkelse fra felleskapet

Straffegjennomføringslovens § 37 syvende ledd slår fast at lege skal varsles om utelukkelse uten ugrunnet opphold.

Alle vedtak Sivilombudsmannen har gjennomgått henviser til at lege skal kontaktes uten ugrunnet opphold. Helsetjenesten opplyste at de førte oversikt over alle innsatte som var utelukket fra felleskapet.

Når det gjelder tilsyn av de som er utelukket fra felleskap, sier de europeiske fengselsreglene følgende:

«Legen eller en kvalifisert sykepleier som rapporterer til legen, skal legge særskilt vekt på helse til innsatte som holdes i isolat, skal besøke slike innsatte daglig og skal gi dem

⁵⁷ CPT Standards, side 39, avsnitt 34. Det vises også til CPTs besøk til Danmark 2014, [CPT/Inf (2014) 25], side 35, avsnitt 53.

⁵⁸ Mandelareglene, regel 32 nr. 1 c.

omgående medisinsk bistand og behandling når slike innsatte eller de fengselsansatte anmoder om det».⁵⁹

Mandelareglene krever også daglig tilsyn med isolerte innsatte.⁶⁰ Dette skyldes blant annet at denne gruppen innsatte er i en spesielt sårbar situasjon for integritetskrenkelser. De har en begrenset mulighet til selv å kontakte helsetjenesten, og de kan i enkelte tilfeller også være ute av stand til dette.

Helsedirektoratet anbefaler i sin veileder IS-1971 (2013) at de ansatte i helse- og omsorgstjenesten i fengselet skal se til en innsatt på isolasjon når det er medisinske grunner for tilsyn.⁶¹ Det kan være når den innsatte ber om det, eller når opplysninger fra kriminalomsorgen eller andre gir grunn til å tro at den innsatte har behov for tilsyn. Det samme gjenspeiles i retningslinjene til straffegjennomføringsloven.⁶² Sivilombudsmannen er av den oppfatning at helsetjenesten her bør følge de internasjonale retningslinjene, og sørge for daglig tilsyn.

Helsetjenesten ved Ullersmo informerte om at frekvensen på tilsyn varierte noe basert på behov og tilgjengelig informasjon. Tilsyn med enkelte innsatte som hadde vært isolert over lengre tid ble også nevnt som en særlig utfordring. Eksempelvis måtte det gjennomføres en sikkerhetsvurdering av hvorvidt fengselsansatte måtte være til stede under samtale med helsetjenesten. Helsetjenesten fortalte videre om et godt samarbeid mellom fengselshelsetjenesten og betjentene i slike saker.

11.7 Helsetjenestens oppfølging av innsatte ved bruk av sikkerhetscelle

Ved bruk av sikkerhetscelle ble helsetjenesten rutinemessig informert. I samtale med helsetjenesten under besøket fremkom at det ikke var fast rutine for oppfølging av isolerte innsatte. I etterkant av besøket har helsetjenesten informert om at ved bruk av sikkerhetscelle er det prosedyre at innsatte skal ha daglig tilsyn av sykepleier, inkludert i helgene hvor det er hjemmevakt.

I fengselets tilsynslogg for bruk av sikkerhetscelle ble det enkelte ganger registrert at helsetjenesten hadde besøkt og pratet med innsatte. Samtidig manglet denne registreringen i flere tilfeller. I etterkant av besøket har helsetjenesten opplyst at tilsyn på sikkerhetscelle føres i pasientjournal og at det ikke er en fast rutine for å påse at det føres i fengselets logg.

I kriminalomsorgens retningslinjer til lov og gjennomføring av straff står følgende:

«Sikkerhetscelle og sikkerhetsseng må ikke brukes over lengre tidsrom enn absolutt påkrevet, og den innsatte skal få nødvendig tilsyn og pleie. Den innsatte skal ha tilsyn av tilsatte minst en gang per time, og kontinuerlig tilsyn bør vurderes. Den innsatte skal i tillegg få tilsyn av helsepersonell minst en gang om dagen. Leder av fengsel skal daglig gjøre seg kjent med tilstanden, og det skal fortløpende vurderes om bruken av tvangsmidler kan innstilles.»⁶³

⁵⁹ De europeiske fengselsreglene, punkt 43.2.

⁶⁰ Mandelareglene, regel 46.

⁶¹ Helsedirektoratets veileder (januar 2013) Helse- og omsorgstjenester til innsatte i fengsel, side 44.

⁶² Retningslinjer til straffegjennomføringsloven, punkt 37.15.

⁶³ Retningslinjer til lov om gjennomføring av straff mv (straffegjennomføringsloven) og til forskrift til loven, side 130.

Dette er i samsvar med Mandelareglens krav om helsemessig oppfølging av innsatte som er isolert og anbefalinger fra den europeiske torturforebyggingskomiteen (CPT).⁶⁴

11.8 Tuberkulose ved Ullersmo fengsel

Flere innsatte informerte om at de følte seg utrygge etter at det var blitt påvist tilfeller av tuberkulose. Helsetjenesten informerte om at de hadde igangsatt omfattende tiltak for å avdekke mulig smitte, og for å informere innsatte blant annet ved gruppesamtaler og individuelle samtaler. De opplyste imidlertid at informasjonsarbeidet var krevende, blant annet grunnet taushetsplikt overfor de smittede.

Anbefalinger

- Helsetjenesten bør sikre daglig tilsyn med alle innsatte som er isolerte.
- Helsetjenesten bør sørge for at inntaksskjemaet spesifiserer at selvmordsfare alltid vurderes ved første inntakssamtale.
- Fengselet og helsetjenesten bør samarbeide om å sikre at det ikke forekommer avvik i forbindelse med utdeling av medikamenter og at eventuelle avvik dokumenteres.
- Fengselet bør sørge for at alle henvendelser til helsetjenesten, herunder til tannlege, fysioterapeut og psykiater, behandles fortrolig. Innsatte bør informeres om at samtalelapper som gjelder innsattes helseforhold kan legges i lukket konvolutt og konvolutter bør legges åpent tilgjengelig for alle innsatte. Felt for fengselsbetjents underskrift på samtalelapper til helsetjenesten bør fjernes umiddelbart.

⁶⁴ Mandelareglene, regel 46 og CPT standards side 37, punkt 63

12 Aktivisering og sysselsetting

Kriminalomsorgen skal legge til rette for at innsatte får et aktivitetstilbud på dagtid.⁶⁵ Et godt utbygd aktivitetstilbud er viktig for å gi de innsatte en meningsfull progresjon i straffegjennomføringen. Retten til opplæring er nedfelt i internasjonale konvensjoner og anbefalinger, og skal sikre at innsatte får et opplæringstilbud de kan ha utbytte av.⁶⁶

12.1 Aktivitetstilbud

I følge tall fra fengselet var prosentandelen sysselsatte i mai 2017 på rundt 60 prosent. Rundt 23 prosent hadde ikke tilbud om sysselsetting. I følge fengselet skyldes den relativt lave andelen sysselsatte at mange satt på mottaksavdeling i påvente av ledig plass ved felleskapsavdelingene samt at mange skulle overføres til Norgerhaven fengsel.

Det er også andre avdelinger der det normalt ikke tilbys arbeid, skoleplass eller programtilbud. Dette inkluderer varetektsavdelingene og avdeling Z. I tillegg er det ikke sysselsettingstilbud til de aller fleste ved avdeling for innsatte med spesielle behov (avdeling O). Mange innsatte ved denne avdelingen etterspurte tilpassede tilbud.

Totalt hadde fengselet 97 arbeidsplasser. Dette inkluderte mekanisk verksted, trevare, byggfag, vaskeri, småindustri, ganggutter og bibliotek. Når den nye Post 4 er ferdigstilt, vil det også komme arbeidsplasser i butikken.

Skoletilbudet ble gitt av Jessheim videregående skole. Skolen tilbyr ikke grunnskole, men elever kan ta enkeltfag som gjør at de kan søke seg inn på videregående skole. Undervisningen på videregående nivå inkluderer både studieforberedende og omfattende yrkesfaglige program inkludert kjøretøy, byggteknikk og restaurant- og matfag. Det ble opplyst at det ved besøkstidspunktet var rundt 60 elever ved skolen.

Innsatte var i stor grad fornøyde med sysselsettingstilbudet. Ansatte både ved arbeidsdriften og skolen opplyste imidlertid at det var vanskelig å tilby sysselsetting til personer i særskilt sårbare situasjoner. Det var begrenset med plasser tilgjengelig der enkeltpersoner kunne skjermes fra andre innsatte, og den fysiske utformingen av spesielt verksbygget gjorde at det var vanskelig å sikre at enkeltpersoner ikke ble utsatt for ubehagelige episoder på vei til eller fra jobb eller under pauser.

I tillegg hevdet flere innsatte at programvirksomheten hadde blitt redusert de siste årene, og flere ønsket programtilbud for andre enn rusmestringsenheten.

12.2 Særlig om overføring av varetektsinnsatte til felleskapsavdeling

Varetektsinnsatte har ikke aktivitetsplikt.⁶⁷ De skal imidlertid motiveres til å delta i aktiviteter, men står fritt til å velge å delta eller ikke.

Ved Ullersmo ble det opplyst at varetektsinnsatte kunne få tilbud om overflytning til felleskapsavdelinger dersom de valgte å delta på skole eller arbeid. I følge ansatte ved fengselet skyldtes dette blant annet at alle innsatte ved disse avdelingene skulle følge felles rutiner med inn- og utlåsning og følge til jobb eller skole. Varetektsinnsatte ved felleskapsavdelinger som valgte ikke å

⁶⁵ Straffegjennomføringsloven § 18, Mandelareglene, regel 96.

⁶⁶ St.Meld. nr 37 (2007-2008) Straff som virker – mindre kriminalitet – tryggere samfunn.

⁶⁷ Straffegjennomføringsloven § 49 og Mandelareglene, regel 116.

delta på aktivisering, ble trukket i dagpenger. Dette samsvarer med forskrift om straffegjennomføring § 3-13 fjerde og femte ledd. Sivilombudsmannen ser at det kan være gode grunner for varetektsinnsatte til ikke å arbeide til tross for at de får tilbud om det, for eksempel for å kunne forberede seg til rettsforhandlinger. For varetektsinnsatte kan det oppleves som en straff eller uthuling av retten til å nekte å arbeide å få reduserte dagpenger. Ifølge Justis- og beredskapsdepartementet er dagpenger ikke ment å være lønn for arbeid domfelte gjør i fengselet, men en godtgjøring som blant annet kan dekke behov for toalettartikler, røyk og andre kioskvarer.⁶⁸ Fengselets anledningen til å redusere dagpengesatsen for varetektsinnsatte som ikke vil delta på jobb eller skole, fremstår som tvilsom.

12.3 Fritidstilbud, utetid fra celle og lufting

12.3.1 Fritidstilbud

Innsatte på fellesskapsavdelingene hadde tilgang til treningsrom to til tre ganger i uken. Enkelte innsatte hadde også tilbud om egentrening med fritidsleder. I tillegg hadde de tilgang til en gymsal, keramikkrom og et velutstyrt bibliotek. Isolerte innsatte hadde begrenset tilgang til disse tilbudene.

Ved Post 4 var et nytt treningsstudio åpnet, og det var igangsatt arbeid med å bygge opp et musikkstudio. Det var ansatt to fritidsledere som hadde som arbeidsoppgave å gjennomføre regelmessige aktiviteter samt sørge for aktivisering av enkeltpersoner som av ulike grunner ikke kunne delta på felleskapsaktiviteter.

Ullersmo hadde i tillegg utendørs svømmebasseng som ble vedlikeholdt av de innsatte. Bruk av bassenget var forbehold bestemte innsatte.

Flere innsatte pekte på at det tidligere hadde vært større adgang til å delta på fritidstilbud utenfor fengselet.

12.3.2 Utetid fra celle

Den europeiske torturforebyggingskomité (CPT) påpeker i sine standarder at varetektsinnsatte bør ha minst åtte timer utetid fra celle i løpet av en dag, mens de som soner en dom bør ha lenger utetid.⁶⁹

Fengselet hadde ikke statistikk som viste spesifikt hvor mange fengselsdøgn innsatte har vært utlåst i mer enn åtte timer, men normal utetid for innsatte uten restriksjoner på felleskap på hverdager ga inntrykk av å være mer enn åtte timer daglig. I helgene var de innsatte utlåst i underkant av åtte timer.

Avdelingene U og Z-Nord, som i hovedsak var for nyankomne innsatte eller varetektsinnsatte, hadde imidlertid innlåsningsrutiner som viste at de innsatte hadde mindre enn åtte timer utenfor cellen i døgnet. De innsatte opplyste at de normalt var ute av cellen mindre enn fem timer daglig.

Gjennomgang av avdelingens innlåsningsrutiner viste også at de innsatte kun var utlåst fra celle i 3 timer og 45 minutter i helgene. Også ved avdeling O på post 4 var innlåsningsstid på hverdager under åtte timer, og i helgene under fem timer.

⁶⁸ Høringsbrev - forslag til endring i forskrift til lov om straffegjennomføring § 3-13, om dagpenger, ref 13/1207 – MGR.

⁶⁹ CPT standards, side17, punkt 47

Ut ifra et forebyggingsperspektiv kan manglende aktivisering og menneskelig kontakt utgjøre en risiko for innsattes helse, velferd og soningsprogresjon.

12.3.3 Lufting

Mandelareglene og de europeiske fengselsreglene sier at enhver innsatt som ikke arbeider utendørs, skal ha tilgang til minst én time passende fysisk aktivitet i friluft daglig.⁷⁰ CPTs standarder sier følgende:

«The requirement that prisoners be allowed at least one hour of exercise in the open air every day is widely accepted as a basic safeguard (preferably it should form part of a broader programme of activities). The CPT wishes to emphasise that all prisoners without exception (including those undergoing cellular confinement as a punishment) should be offered the possibility to take outdoor exercise daily. It is also axiomatic that outdoor exercise facilities should be reasonably spacious and whenever possible offer shelter from inclement weather.»⁷¹

De fleste innsatte i fellskapsavdelingene ved Ullersmo fengsel hadde tilgang til lufting minst én gang om dagen. Tidene varierte noe avhengig av dag og antall innsatte som ønsket lufting. Det ble fortalt under besøket at av kapasitetsgrunner hadde ansatte på post 4 ikke anledning til å slippe inn innsatte på halvtid på lufting, slik det var vanlig rutine på andre avdelinger i fengselet. Dette opplevdes som frustrerende for både de ansatte og de innsatte som ikke følte seg trygge under lufting. Konsekvensen for enkelte ble at de valgte å ikke delta på luftingen i det hele tatt.

Det fremkommer videre av fengselets rutiner at enkelte avdelinger ved post 4 fikk lufte to ganger om dagen, mens andre fikk kun tilbud en gang om dagen.

På post 4 var det heis som burde kunne sikre at innsatte med bevegelsehemninger kunne komme ut i luftegården. Det fremkom imidlertid at innsatte hadde måttet avstå fra lufting på grunn av manglende tillatelse til å bruke heisen. I etterkant av besøket har Sivilombudsmannen mottatt informasjon om at innsatte som var avhengig av rullestol, rullator eller krykker har måttet avstå fra å delta på lufting, fordi fengselet ikke har sørget for at snøen i luftegården blir fjernet.

Med tanke på det store fellesområdet i midten av fengselet var luftegårdene som tilhørte post 4 overraskende små, særlig med tanke på at luftegårdene var helt nye. Det er også kritikkverdig at luftegårdene ikke hadde treningsapparater og kun en liten sittebenk. Det er grunn til å tro at enkelte innsatte vil velge å ikke delta på luftingen på grunn av dette.

Det er bekymringsfullt at det er anlagt en ny avdeling for 96 innsatte med et uteområde som fremstår som svært begrenset både i forhold til størrelse og treningsmuligheter, særlig med tanke på at Ullersmo fengsel har et romslig uteområde de kunne benyttet seg av. Fengselet bør sikre at de innsatte har tilgang til et uteområde som legger til rette for allsidig aktivitet og mosjon.

Det fremkom undre befaringen at innsatte som var innlåste på avdeling Z-Øst, måtte være alene i luftegården, mens innsatte på avdeling Z-Nord kunne være flere sammen. Dette ble begrunnet med mangel på ansatte. Det forekom helt enkeltvis at betjentene var til stede under lufting. I stedet ble

⁷⁰ Mandelareglene, regel 23.1 og de europeiske fengselsreglene, regel 27.1.

⁷¹ CPT/Inf(92)3-part2, avsnitt 48.

de innsatte overvåket via kamera på vaktrommet. Når innsatte ønsket å avslutte luftingen, måtte de ringe på callingen for å bli hentet av de ansatte.

Ansatte fortalte at innsatte som satt isolerte over tid, kunne få tilbud om ekstra tid i luftegården.

Anbefalinger

- Fengselet bør umiddelbart iverksette tiltak som sikrer at innsatte som ikke er ilagt restriksjoner, har anledning til å tilbringe minst åtte timer utenfor cella hver dag.
- Alle uteområdene bør gi mulighet til varierte fysiske aktiviteter og til å være under tak i ly for regn. Fengselet bør umiddelbart sørge for at bevegelsehemmede innsatte får tilgang til uteområdene året rundt.

13 Kontakt med pårørende

Den europeiske torturforebyggingskomiteen (CPT) har understreket viktigheten av at innsatte kan ha kontakt med omverdenen, spesielt for å kunne ivareta forholdet til familie og nære venner.⁷² Videre fremkommer det i de europeiske fengselsreglene at «Fengselsmyndighetene skal bistå innsatte i å opprettholde tilstrekkelig kontakt med omverdenen, og skal gi dem den velferdsstøtte som er nødvendig for å gjøre dette.»⁷³

Ettersom mange av de innsatte på Ullersmo fengsel soner lange dommer, er det viktig at det blir lagt godt til rette for at innsatte kan ha kontakt med familie og venner.

13.1 Besøk

Ullersmo fengsel har tidligere fått kritikk fra tilsynsrådet i regionen og innsattes kontaktutvalg for å gi lite muligheter til besøk. Spesielt har de blitt kritisert for å ikke tillate besøk på søndager, noe som var spesielt uhensiktsmessig for de som har familie som må reise langt eller barn som går på skolen i ukedagene.

I følge nye besøksrutiner fra september 2017 var besøksavdelingen nå åpen alle dager unntatt tirsdager. Ordinære besøkstider var mandag, onsdag, torsdag og fredag fra klokken 15-20. Disse dagene var det tillatt med seks besøk, hvorav to kontrollerte. På lørdag og søndag var det besøkstid fra klokken 10.30-19.00. Alle hverdager mellom 09-14.30 unntatt tirsdager var besøksavdelingen åpen for besøk fra advokater, politi, og andre offentlige instanser.

Ullersmo fengsel hadde egen barneansvarlig person.

Besøksavdelingen var ny og besto av til sammen 15 besøksrom som målte 11-15 kvadratmeter og ett større besøksrom som målte 26 kvadratmeter. Fem av besøksrommene ble brukt til advokatbesøk. Besøksrommene var pent møblert, og enkelte var tilrettelagt for å ta imot yngre barn. Alle besøksrommene hadde glassvindu i døren. Det ble opplyst at det skulle komme gardiner i vinduene, slik at privatliv i større grad skulle kunne tas hensyn til.

I det store besøksrommet fantes det fire bord med stoler og en ensidig glassvegg mot vaktrommet. Dette besøksrommet ble benyttet under kontrollerte besøk. Det ble fortalt at flere innsatte med familier kunne ha besøk i dette rommet samtidig. I samtaler med innsatte fremkom at dette opplevdes som ubehagelig både for innsatte og deres pårørende, særlige de som hadde besøk av barn og ungdom. Noen barn kunne oppleve dette som skremmende. Størrelsen på rommet gjorde det vanskelig å gjennomføre samtaler uten at andre innsatte eller deres familie hørte det som ble sagt. Risikoen for at innsatte kunne bli gjenkjent av andres innsattes familiemedlemmer, ble også påpekt.

Flere innsatte hadde opplevd at det forekom mye rot og uklarhet rundt besøkstimer. Dette hadde blant annet ført til at pårørende hadde møtt opp til feil besøkstid.

⁷² CPT standards side 18, punkt 51.

⁷³ De europeiske fengselsreglene punkt 24.5.

Alle innsatte ble visitert både før og etter besøk. Det ble påpekt at hvis visitering tok tid fordi det var flere innsatte som skulle visiteres, ble denne tiden ikke kompensert av fengselet. Innsatte risikerte derfor å få mindre tid med sine pårørende enn opprinnelig innvilget.

13.2 Bruk av telefon og Skype

Innsatte hadde anledning til å ringe til pårørende i 22 minutter i uken. Dette er to minutter mer enn det som forskrift til straffegjennomføringsloven gir tilgang til. Innsatte som hadde ansvar for barn, hadde mulighet til å søke om utvidelse av ringetiden til 30 minutter. De innsatte opplevde stort sett ingen problemer med å få ringe pårørende.

Ullersmo fengsel er ett av få fengsler i Norge som har tatt i bruk Skype for innsatte. Det er sikkerhetsansvarlig som godkjenner hvilke innsatte som kan bruke Skype for å kommunisere med familien. I følge ledelsen er det hovedsakelig domsinnatte som mottar lite besøk som kan bruke Skype. Det ble fortalt at det på besøkstidspunktet kun var fem innsatte som var godkjent for å bruke Skype. I samtaler under befaringen fremkom det at det var ukjent for mange betjenter og innsatte at det fantes mulighet for at innsatte kunne søke om å bruke Skype under oppholdet i fengselet. I et rundskriv fra Kriminalomsorgsdirektoratet fremkommer det at også innsatte i varetekt kan innvilges videosamtale så langt det er i samsvar med varetektskjennelsen.⁷⁴

Ifølge ledelsen var det ønskelig å få etablert et Skyperom i ett av rommene på besøksavdelingen.

Anbefalinger

- Fengselet bør vurdere å unngå å bruke felles besøksrom ved besøk av mindreårige barn.
- Fengselet bør legge til rette for at innsatte som ikke har mulighet til å få besøk av familie og venner på grunn av lang reisevei, får informasjon om og muligheten til å kommunisere med dem via Skype.

⁷⁴ Videosamtaler for domfelte og innsatte i fengsel. Rundskriv KDI 3/2017.

Besøksadresse: Akersgata 8, Oslo
Postadresse: Postboks 3 Sentrum, 0101 Oslo
Telefon: 22 82 85 00
Grønt nummer: 800 80 039
Telefaks: 22 82 85 11
Epost: postmottak@sivilombudsmannen.no
www.sivilombudsmannen.no

